

مقاله پژوهشی: سناریونگاری آینده تحولات بیداری اسلامی در آسیای مرکزی

غفور کارگری^۱، شعیب بهمن^۲ و سید شهاب‌الدین حجازی^۳

تاریخ دریافت: ۹۷/۵/۱۴

تاریخ پذیرش: ۹۷/۸/۱۲

چکیده

این مقاله با هدف تدوین سناریوهای آینده تحولات بیداری اسلامی در آسیای مرکزی به رشته تحریر در آمده است. این تحقیق بر مبنای هدف، یک تحقیق «کاربردی- توسعه‌ای» محسوب می‌شود. جامعه آماری شامل ۳۲ نفر از خبرگان مرتبط با منطقه بوده که به صورت هدفمند انتخاب شده‌اند. به منظور گردآوری اطلاعات مورد نیاز جهت تدوین ادبیات تحقیق از مطالعات کتابخانه‌ای با استفاده از ابزار فیش‌برداری و در خصوص جمع‌آوری داده‌های واقعی نیز از مطالعات میدانی با استفاده از ابزارهای مصاحبه نیمه‌ساختار یافته و پرسشنامه بسته استفاده شده است. پرسش‌های مصاحبه و پرسشنامه از دو جنبه روایی ظاهری و محتوا توسط صاحب‌نظران تأیید شده است. با استفاده از نرم‌افزار Spss نیز ضریب پایایی (آلفای کرونباخ) ۰/۸۴۲ محاسبه شد که بیانگر پایایی بالای پرسشنامه است. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌های کمی جمع‌آوری شده از «آماره‌ها یا پارامترهای توصیفی» و همچنین به منظور رتبه‌بندی اهمیت گزاره‌های گام‌های پرسشنامه از «روش آنتروپی شانون» استفاده شده است. سناریوهای بیداری اسلامی در منطقه با استناد بر الگوی بهینه شده «شبکه جهانی کسب و کار» توسعه یافته‌اند. بر اساس عدم قطعیت‌های کلیدی احصاء شده، سناریوهای باورپذیر بیداری اسلامی در آسیای مرکزی از تقاطع سه محور اسلام‌گرایی (همسو با آرمان‌های انقلاب اسلامی ایران، سکولار و تکفیری) و محور نحوه تعامل جمهوری‌های منطقه با ج.ا. ایران (همگرایی و واگرایی) شکل گرفته است. بدین ترتیب چهار سناریو به شرح؛ تمدن درخشان اسلامی، راه بریشم، قهوه ترک و بهار خزان به رشته تحریر در آمده است.

کلید واژه‌ها: بیداری اسلامی، آسیای مرکزی، آینده‌پژوهی، سناریو و سناریونگاری.

۱. استادیار دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی.

۲. دکتری علوم سیاسی

۳. دانشجوی دکتری مدیریت آینده‌پژوهی (نویسنده مسئول)، sh_hejazi۵۱@yahoo.com

مقدمه

امروزه بیداری اسلامی به عنوان یک پدیده و اتفاق مهم در دنیای معاصر به خصوص جهان اسلام شناخته می‌شود. در حال حاضر مسلمانان با بازشناسی هویت اسلامی خود خواهان حاکمیت ارزش‌های اسلامی بر جوامع‌شان هستند. بیداری اسلامی با شاخصه‌هایی نظیر استکبارستیزی، امروزه توجه همه‌ی جهانیان را به خود جلب کرده است. (عبدالحسین زاده و لطیفی، ۱۳۹۲: ۱۳۱)

انقلاب اسلامی ایران نقطه عطف و آغاز خیزش و احیای مجدد اسلام در جهان است. (شمسا، ۱۳۸۹: ۱۵) در اصل ۱۵۴ قانون اساسی به صراحت بر حمایت از مبارزات حق طلبانه مردمی تأکید شده است. مطابق این اصل: «جمهوری اسلامی ایران، سعادت انسان در کل جامعه بشری را آرمان خود می‌داند و استقلال، آزادی و حکومت حق و عدل را حق همه مردم می‌شناسد، بنابراین در عین خودداری کامل از هرگونه دخالت در امور داخلی ملت‌های دیگر، از مبارزه حق طلبانه مستضعفین در برابر مستکبرین در هر نقطه از جهان حمایت می‌کند».

امام خمینی^(ره) همواره بر بیداری همه ملت‌ها، صرف نظر از جغرافیایی که در آن قرار دارند، تأکید داشته‌اند. ایشان می‌فرمایند: «برای من مکان مطرح نیست، آنچه مطرح است مبارزه بر ضد ظلم است. هر جا بهتر این مبارزه صورت بگیرد آن‌جا خواهم بود». (صحیفه نور، جلد ۵: ۳۰۱) مقام معظم رهبری نیز در خصوص «بیداری اسلامی» تأکیدات و رهنمودهای بسیاری دارند. به عنوان نمونه ایشان می‌فرمایند: «بیداری اسلامی»؛ یعنی حالت برانگیختگی و آگاهی در امت اسلامی که اکنون به تحولی بزرگ در میان ملت‌های این منطقه انجامیده و قیام‌ها و انقلاب‌هایی را پدید آورده که هرگز در محاسبه‌ی شیاطین مسلط منطقه‌ای و بین‌المللی نمی‌گنجد. (مقام معظم رهبری، ۲۶ شهریورماه ۱۳۹۰)

در این میان؛ آسیای مرکزی به عنوان یکی از مناطق مهم جهان اسلام، در قاره آسیا واقع شده و شامل کشورهای؛ ازبکستان، تاجیکستان، ترکمنستان، قرقیزستان و قزاقستان بوده که در سال ۱۹۹۱ میلادی پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروری به جمهوری‌های مستقل تبدیل گردیده‌اند.

دین مبین اسلام از نیمه دوم قرن اول هجری به این سرزمین راه یافت و به مرور، پس از پذیرش مردم، تمامی بخش‌های جامعه را تحت تاثیر خود قرار داد. (زمانی‌محبوب، ۱۳۹۴: ۱۴-۱۵)

از این رو؛ مباحث مرتبط با اسلام و مسلمانان در آسیای مرکزی، از جمله مسایل مهم و اساسی در بررسی هویت و فرهنگ مردم منطقه به شمار می‌آید؛ زیرا دین اسلام نه تنها بخشی از فرهنگ مردم آسیای مرکزی محسوب می‌شود که عملکرد موثری در تاریخ این منطقه داشته، بلکه قسمتی از هویت مردمان آسیای مرکزی نیز به شمار می‌آید. (بهمن، ۱۳۹۳: ۷)

در حال حاضر در این منطقه، گروه‌ها و جنبش‌ها به عنوان اپوزیسیون دولت‌های کنونی‌شان عمل می‌کنند و همه خواهان تغییر وضع موجود هستند؛ اما در روش رسیدن به این هدف با یکدیگر تفاوت دارند. (فوزی و پایاب: ۱۳۹۱: ۵۴-۵۵) از سوی دیگر؛ سردمداران آسیای مرکزی نه تنها تمایلی به جاری و ساری شدن «اسلام» در بنیان‌ها حاکمیتی از خود نشان نمی‌دهند، بلکه تحت تاثیر تفکرات لیبرالیستی و سکولاریسمی، به انحاء مختلف سعی در سرکوب آن نیز دارند. (واعظی، ۱۳۸۶: ۹۳) از سوی دیگر؛ تهدید رادیکالیسم اسلامی در آسیای مرکزی که تحت تاثیر مجموعه‌ای از عوامل بیرونی و درونی گسترش یافته است، امروزه چالشی اساسی را متوجه دولت‌های این منطقه ساخته است. (مجیدی و باقری، ۱۳۹۷: ۱۹۶)

آسیای مرکزی به واسطه اشتراکات گسترده مذهبی، قومی، فرهنگی، تاریخی و تمدنی با ایران، به لحاظ ژئوپلیتیک^۱، ژئواستراتژیک^۲، ژئوکالچر^۳ و ژئواکونومیک^۴ از اهمیت زیادی برای ج.ا. ایران برخوردار است. فلذا؛ تحولات منطقه به ویژه تحولات بیداری اسلامی با منافع ملی و منطقه‌ای ج.ا. ایران گره خورده است. با این وجود؛ چنین به نظر می‌رسد که علیرغم ظرفیت‌ها و اشتراکات این منطقه با ج.ا. ایران، به دلیل هیاهوها و تنش‌های گسترده و پرشتاب منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا، کمتر به مقوله «آینده

۱. Geo- politics
۲. Geo- strategy
۳. Geo- culture
۴. Geo- Economy

تحولات بیداری اسلامی» در این منطقه مهم و راهبردی پرداخته شده است و اتخاذ رویکرد آینده‌پژوهانه در مطالعات مربوط به تحولات بیداری اسلامی در منطقه، می‌تواند ضمن شناخت شرایط موجود، راهکارهای مقتضی را به منظور گسترش بیداری اسلامی متناسب با آینده‌های محتمل، پیش‌روی ذینفعان این مقوله قرار دهد.

با این توضیح؛ نامشخص بودن راهکارهای عملی پیش‌روی جمهوری اسلامی ایران به منظور گسترش بیداری اسلامی در تحولات آینده این منطقه، مساله اصلی پژوهش محسوب گردیده و سؤال اصلی نیز به شرح زیر بیان می‌گردد: «سناریوهای آینده تحولات بیداری اسلامی در آسیای مرکزی کدامند؟»

مبانی نظری و پیشینه‌شناسی تحقیق

مفاهیم و تعاریف بیداری اسلامی

بیداری اسلامی در سال (۲۰۱۰) از تونس آغاز شد و به بسیاری از کشورهای شمال آفریقا و غرب آسیا سرایت کرد. این موضوع چالش‌ها و تهدیداتی بنیادین را متوجه رژیم‌های سیاسی اقتدارگرا ساخت و هر کدام از این رژیم‌ها با توجه به شرایط، توان و انسجام داخلی خود، میزان حمایت‌های خارجی و همچنین پتانسیل‌های جنبش‌های مردمی و بازیگران متعدد داخلی، واکنش‌های متفاوتی را به شرایط جدید نشان دادند. (افتخاری و نادری، ۱۳۹۵: ۲۸) «بیداری اسلامی» حرکتی است که ملت‌های مختلف مسلمان می‌توانند در ذیل آن به نحوی به بازسازی شخصیت و هویت عزتمندانه و شرافتمندانه خود بپردازند. (مرتضوی، ۱۳۹۲: ۹) زمینه و هدف بیداری اسلامی، پدیده‌ای است که در عصر سیطره فکری، فرهنگی و سیاسی استعمار در جهان اسلام از اندیشه‌های بزرگانی چون جمال‌الدین اسدآبادی آغاز گردید؛ اما نتوانست طرحی نو دراندازد. امام خمینی^(ره) نخستین متفکری بود که بیداری اسلامی را به گفتمان و رفتار سیاسی بدل نمود و توانست با رهبری فکری تحول‌برانگیز، خیزش اسلامی علیه نظام سلطه و دیکتاتوری‌های دست‌نشانده آن را وارد اراده عمومی مسلمانان، مستضعفان و جنبش‌های آزادی‌بخش جهان نماید. (زرگر، ۱۳۹۷: ۳۳) از دیدگاه حضرت امام خمینی^(ره)، مفهوم صدور انقلاب اسلامی شناخت ارزش‌های انقلاب

اسلامی و رساندن آن به گوش تمامی بشریت، خصوصاً جهان اسلام، و جلب توجه مسلمانان به اسلام و قوانین اسلامی از طریق معرفی صحیح اسلام با تبلیغات، عمل مطابق با اسلام، عمل و اخلاق، شناساندن انقلاب به دنیا، دعوت به اسلام، صدور ارزش‌های انسانی، آشناسازی مستضعفان با حکومت اسلامی بود. (عارف، ۱۳۹۵: ۹۵)

مهم‌ترین پیامدها و دستاوردهای بیداری اسلامی را می‌توان این‌گونه بیان نمود:

- ایجاد شور و نشاط اجتماعی و احیای خودباوری دینی و اجتماعی در ملت‌های مسلمان؛
- نفوذ و تحکیم روابط اسلامی بین ملت‌ها و دولت‌ها و فراهم‌شدن زمینه‌های همگرایی؛
- فراهم آمدن فرصت برای پیگیری مطالبات منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای؛
- از میان رفتن یا تضعیف پایگاه‌ها و حامیان رژیم صهیونیستی در کشورهای اسلامی؛
- قدرت‌گیری و رشد اقتدار جنبش‌های اسلامی در مقابل رژیم صهیونیستی به‌ویژه جنبش‌های حماس، جهاد اسلامی فلسطین و حزب‌الله لبنان. (ولایتی، ۱۳۹۲: ۴۲)

محیط‌شناسی آسیای مرکزی

منطقه آسیای مرکزی با داشتن ۷۲ میلیون جمعیت که ۸۰ درصد آنان مسلمان هستند، یکی از مناطق مهم جهان اسلام محسوب می‌گردد. مشخصات سرزمینی و جمعیتی این منطقه در جدول ۲ آمده است. (بهمن، ۱۳۹۳: ۱۳۱)، (صالح‌اصفهانی، ۱۳۹۲: ۶۶-۵۲) و (worldometers، ۲۰۱۹)

جدول ۲: مشخصات وسعت سرزمینی و جمعیتی منطقه آسیای مرکزی

کشور	وسعت (کیلومتر)	جمعیت		جمعیت مسلمان		جمعیت تسنن		جمعیت شیعیان	
		جمعیت	درصد	نفر	درصد	نفر	درصد	نفر	
تاجیکستان	۱۴۳۱۰۰	۹،۲۹۲،۰۰۰	۹۰	۸،۳۶۲،۸۰۰	۹۵	۷،۹۴۴،۶۶۰	۵	۴۱۸،۱۴۰	
ترکمنستان	۴۸۸۱۰۰	۵،۹۴۲،۵۶۱	۸۹	۵،۲۸۸،۸۷۹	۹۶	۵،۰۷۷،۳۲۴	۴	۲۱۱،۵۵۵	
قزاقستان	۲۷۱۷۳۰۰	۱۸،۵۹۲،۹۷۰	۵۷	۱۰،۵۹۷،۹۹۲	۹۵	۱۰،۰۶۸،۰۹۳	۵	۵۲۹،۸۹۹	
قرقیزستان	۱۹۸۵۰۰	۶،۲۱۸،۶۱۶	۷۵	۴،۶۶۳،۹۶۲	۹۷	۴،۵۲۴،۰۴۴	۳	۱۳۹،۹۱۸	
ازبکستان	۴۴۷۴۰۰	۳۲،۸۰۷،۳۶۸	۸۱	۲۸،۸۷۰،۴۸۳	۹۴	۲۷،۱۳۸،۲۵۵	۶	۱،۷۳۲،۲۲۸	
مجموع	۳۹۹۴۴۰۰	۷۲،۸۵۳،۵۱۵	۷۲	۵۷،۷۸۴،۱۱۶	۹۵	۵۴،۷۵۲،۳۷۴	۵	۳،۰۳۱،۷۴۰	

این منطقه یکی از مهم‌ترین مناطق جهان شناخته می‌شود که علاوه بر آن‌که میراث‌دار اقتصاد بزرگ جاده ابریشم و پل ارتباطی میان اروپا و آسیای شرقی و میان شمال و جنوب قاره آسیا به شمار می‌آید، امروزه به سبب کشف منابع غنی انرژی نیز به عنوان منطقه‌ای مهم محسوب می‌شود. (بهمن، ۱۳۸۹: ۱۸) اهمیت منطقه در دوران پس از استقلال را می‌توان از بازسازی مفهوم «بازی بزرگ»^۱ استنباط کرد که در قرن ۱۹ میان امپراتوری روسیه و انگلستان جریان داشته است. (مانستر و باسج، ۱۳۹۴: ۱۱۲) با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و نابودی تام‌گرایی کمونیستی، زمینه برای تقویت دموکراسی در جمهوری‌های تازه استقلال یافته مهیا شد. تدوین قوانین اساسی مبتنی بر انتخابات آزاد، از اتمام دوران اقتدارگرایی در این جمهوری‌ها حکایت داشت، اما در فاصله سال‌های ۱۹۹۱ تا ۲۰۰۰، الگویی جدید از اقتدارگرایی در منطقه تکوین یافت به طوری که در آغاز هزاره سوم، شکلی نوین از اقتدارگرایی در جمهوری‌های آسیای مرکزی، حاکم شده بود؛ اکنون با گذشت بیش از دو دهه از استقلال این کشورها، روند یاد شده، همچنان تداوم دارد. (فلاحی و بصیری، ۱۳۹۶: ۱) در دوره اولیه استقلال آسیای مرکزی یک جهت‌گیری ژئوپلیتیکی در حال رشد نسبت به غرب نمایان بود و فشار برای پیوستن به بازارهای آزاد و نسخه اقتصادی لیبرال برای اصلاحات، با درجات مختلفی از موفقیت در سراسر منطقه به اجرا در آمد. (Rumer, et. Al, ۲۰۱۶: ۲۶)

خودباختگی و خود کوچک‌بینی ساکنان این سرزمین در مقابل هجوم همه‌جانبه غرب، بستر بسیار حاصل‌خیزی را برای رشد فرهنگ غربی پدید آورده است. (باقری‌مقدم، ۱۳۹۴: ۵۹)

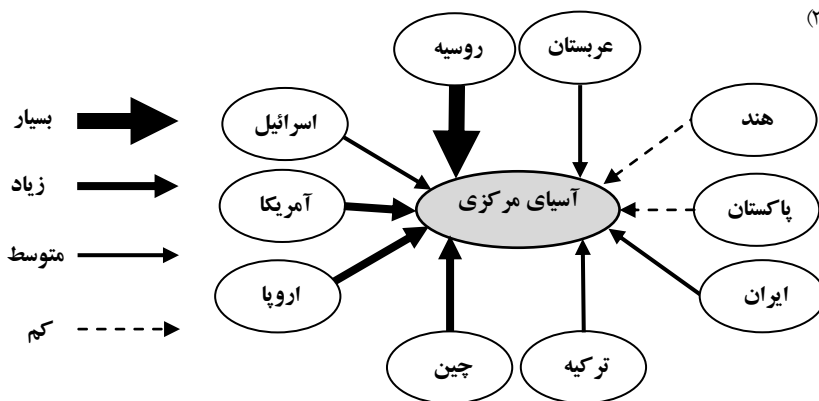
از سوی دیگر؛ خطر بنیادگرایان اسلامی به‌عنوان تهدید اصلی هر پنج کشور آسیای مرکزی محسوب می‌شود. (Tiliouine, et. Al, ۲۰۱۶: ۳۰۳)

داعش بازیگر در سایه‌ای است که به‌طور فزاینده‌ای به‌عنوان یک‌روند فعالیت خود را از سال ۲۰۱۴ در منطقه آغاز نموده است. همراه با این روند، استبداد و بی‌ثباتی سیاسی جمهوری‌های منطقه نگرانی مشترک در منطقه است که به‌عنوان ضعف اساسی، زمینه‌های

۱. Great Game

مساعدی را به منظور حضور وسیع تر داعش در منطقه فراهم نموده است. (Smith, ۲۰۱۵: ۱۰) در این میان؛ دره فرغانه به عنوان دیگ جوشان منطقه با جمعیتی از ملیت‌های مختلف و با مشکلاتی مانند ازدیاد جمعیت، کمبود زمین و آب، بیکاری، فساد، قاچاق مواد مخدر، بزهکاری، اختلافات مرزی در گسترش گروه‌های تندرو اسلامی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. (Seifert, ۲۰۱۶: ۳) در حال حاضر، در این منطقه افزایش گروه‌های مخفی تندرو و همچنین احتمال گسترش ایدئولوژی افراطی را نمی‌توان رد کرد. (Muni, et. Al, ۲۰۱۶: ۱۷۴-۱۷۵) واقعیت این است که رشد رادیکالیسم مذهبی در آسیای مرکزی و هر نقطه دیگر جهان، نه تنها برای ایران مطلوب نیست، بلکه هم با بنیاد سیاست مذهبی ایران در تعارض است و هم تهدیدی بر منافع ملی تلقی می‌شود. (فیرجی، ۱۳۹۵: ۲۰۱)

آمریکا، روسیه، چین، اتحادیه اروپا و ناتو قدرت‌هایی هستند که توانایی اعمال قدرت و نفوذ در خارج از مرزهای خود را دارند. (عطایی و شیانی، ۱۳۹۰: ۱۳۷) در نمودار شماره ۱ میزان حضور و نفوذ قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در آسیای مرکزی آمده است. (اعظمی و دبیری، ۱۳۹۱: ۳۸)

نمودار ۱: میزان حضور و نفوذ قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در آسیای مرکزی

مفاهیم آینده‌پژوهی

آینده‌پژوهی^۱ دانشی است فراتمدنی و فرارشته‌ای که کشف آینده‌های محتمل و تلاش برای ساخت آینده‌های مطلوب را سر لوحه اهداف خود دارد. (خسروی‌پور و پورفاتح، ۱۳۹۷: ۷۰) هدف مهم آینده‌پژوهی کمک به تصمیم‌گیرندگان به‌منظور کسب آمادگی برای رویارویی با طیف وسیعی از آینده‌های باورپذیر است. (Bengston, ۲۰۱۸: ۱۹۴) آینده‌پژوهی به عنوان یک فرارشته و به تعبیری پسارشته، همزمان علم و هنر است. علم است زیرا برخوردار از معرفت‌شناسی‌ها، روش‌شناسی‌ها و روش‌های مختلف گردآوری، تحلیل و ارائه یافته‌های پژوهشی است. (آینده‌بان، ۱۳۹۶: ۱۱) آینده‌پژوهی در پی آن است تا با بهره‌گیری از تحلیل وضعیت موجود، شناسایی سازوکارهای تغییر و تعریف سناریوهای مختلف، توسعه و بهبود را در آینده‌های محتمل و ممکن پیش‌بینی کند. (واعظی و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۲) در حوزه علوم انسانی نیل به واژگان یکسان و تعاریف یگانه، امری محال یا دست‌کم دشوار است؛ زیرا برای بسیاری از مفاهیم می‌توان به تعداد انسان‌ها تعریف ارائه کرد. (گودرزی، ۱۳۹۴: ۶۴) در ذیل به دو تعریف از تعاریف آینده‌پژوهی اشاره می‌شود:

- «آینده‌پژوهی» علم مطالعه نظام‌مند آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب است. مهم‌ترین هدف آینده‌پژوهی تلاش برای شناخت دقیق‌تر تحولات آینده است. (رضائیان و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۷۳)

- «آینده‌پژوهی» دانشی است که به انسان می‌آموزد چگونه به مصاف آینده‌های مبهم برود و در این رویارویی دستخوش کم‌ترین دشواری شده و بیشترین سود را به چنگ آورد. (پدرام، ۱۳۹۳: ۱۶)

به‌کارگیری روش‌های آینده‌پژوهی آگاهی پیش‌دستانه را افزایش می‌دهد؛ این امر فهم ما را از آینده به‌منظور اقدام شتابانه‌تر و زود هنگام‌تر گسترش می‌دهد. (گلن و گوردن، ۱۳۹۳: ۲۵-۲۶) سناریونویسی بدون شک مهم‌ترین روش آینده‌پژوهی است. وندل بل، معتقد است؛ «سناریو^۲ را می‌توان روشی برای خلاصه‌سازی دستاورد تلاش‌های آینده‌پژوهی دانست. سناریوها برای

۱. Futures Studies
۲. Scenario

آینده‌پژوهی و وحدتی روش‌شناختی به ارمغان می‌آورند. این روش، گسترده‌ترین ابزار روش‌شناختی مشترک در میان آینده‌پژوهان به شمار می‌آید. (بل، ۱۳۹۲: ۵۴۹-۵۴۷) شوارتز^۱، سناریو را این‌گونه تعریف می‌کند: «ابزاری برای نظم بخشیدن به درک و تصور شخص نسبت به محیط‌های بدیل آینده که تصمیم‌های آن شخص ممکن است در هرکدام از آن‌ها به وقوع بپیوندد». (شوارتز، ۱۳۹۰: ۶) میشل گوده^۲ سناریو را؛ «ابزاری برای نظم‌دهی به ادراک فرد درباره‌ی محیط‌های بدیل آینده می‌داند». (بهاری، ۱۳۹۱: ۱۴) سناریوها بهترین زبان برای مسائل راهبردی هستند، زیرا آن‌ها علاوه بر ایجاد یک درک مشترک از آینده برای افراد جهت تصمیم‌گیری بهتر، نمایندگی آینده‌های گوناگون را نیز به عهده دارند. (۶۸: ۲۰۱۸، Ghazinoory, et. Al) یکی از مهم‌ترین نقش‌های سناریونگاری، به چالش کشیدن مدل‌های ذهنی و فرضیات متداول است. مدل‌های ذهنی، روش‌هایی را برای مدیریت و درک پدیده‌های پیچیده در اختیار افراد و سازمان‌ها قرار می‌دهد. (۲: ۲۱۰۴، Rhisiart, et. Al)

پیشینه تحقیق

نوری تل‌زالی و فلاح‌پیشه (بهار ۱۳۹۷) در تحقیقی با عنوان «آینده اسلام سیاسی در مصر با تاکید بر جریان‌ات اسلام‌گرا» بر اساس یافته‌ها و نتایج تجزیه و تحلیل پیشران‌ها و روندهای اسلام سیاسی در مصر، ترتیب وقوع سناریوهای محتمل در آینده اسلام سیاسی مصر را در سه شکل: تداوم و توسعه اسلام سیاسی، عادی شدن و استحاله بیداری اسلامی و مهار و کنترل بیداری اسلامی بیان نموده و نتیجه گرفته‌اند؛ سناریوی تداوم و توسعه بیداری اسلامی در مصر نسبت به سناریوهای دیگر از قوت و احتمال بیشتری برخوردار است.

آثارتمر (۱۳۹۳) در تحقیقی با عنوان «عوامل داخلی گسترش سلفی‌گری در آسیای مرکزی» عواملی همچون؛ مشکلات اقتصادی، فقر، مدیریت ناکارآمد، ضعف مشارکت سیاسی و اقتدارگرایی، سانسور شدید رسانه‌ها، ممانعت از فعالیت احزاب، قانون‌گریزی، عدم تشکیل جامعه مدنی، افزایش بیکاری، سطح پایین خدمات اجتماعی، پایین بودن سطح سواد عمومی،

رواج فساد، فحشا و ... را از دلایل گسترش سلفی‌گری افراطی در منطقه آسیای مرکزی به شمار آورده است.

موسوی‌نیا (۱۳۹۱) در تحقیق خود با عنوان «بررسی ریشه‌ای اجتماعی اسلام‌گرایی در آسیای مرکزی» نتیجه گرفته است که در منطقه لایه‌های مختلف هویت‌طلبی اسلامی در حال قدرت گرفتن است و نهادهای دولتی در پی این هستند که اسلام حکومتی را تقویت کنند، ولی عوامل تندرو هم با الهام از تحولات جهان اسلام قدرتمندتر می‌شوند. با وجود این فضا، چشم‌اندازی چالش‌زا در عرصه هویت‌طلبی اسلامی برای آسیای مرکزی قابل تصور است.

محمودی و لطیف‌اف (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «نقش دین اسلام در روابط بین ایران و ملت‌های آسیای مرکزی» اصلی‌ترین وظیفه ج.ا. ایران در مرحله کنونی را خروج از انزوای سیاسی و اقتصادی دانسته تا بتواند روابط اقتصادی-سیاسی خود را در کشورهای منطقه حفظ کند.

Wolters (۲۰۱۴) در تحقیقی با عنوان «دولت و اسلام در آسیای مرکزی» معتقد است که همه دولت‌های منطقه با تکیه بر گسترش برخی موسسات به ارث برده به تنظیم جوامع مسلمان خود و تشکیل دولت سکولار پرداخته‌اند و تمام دولت‌ها کمابیش گسترش «گفتار در معرض خطر» را در برابر نیروهای مخالف به کار گرفته‌اند.

Seifert (۲۰۱۲) در تحقیقی با عنوان «اسلام سیاسی در آسیای مرکزی - حریف یا شریک دموکراتیک؟» بیان نموده؛ اروپا با نگرانی مهم در کشورهای آسیای مرکزی، حداقل در قرقیزستان، تاجیکستان و ازبکستان در برخورد با یک پتانسیل قابل توجهی برای جنگ، از جمله اسلام افراطی رو به رو بوده است و می‌بایست در غلبه بر «معضل بی‌اعتمادی» بین اسلام سیاسی و حاکمان سکولار منطقه نقش داشته باشد.

Turker (۲۰۱۱) در تحقیقی با عنوان «افراط‌گرایی اسلام در آسیای مرکزی: تئوری، روندها و چشم‌انداز» اظهار می‌دارد، اولاً: مسیر گروه‌هایی مانند حزب التحریر و جنبش اسلامی ازبکستان پایه و اساس یک روند است که به احتمال زیاد ادامه خواهد داشت. ثانیاً: عوامل خارجی مانند جنگ با تروریسم در افغانستان و بی‌ثباتی در منطقه تاثیر قابل توجهی برای پویایی بسیج اسلامی در آسیای مرکزی خواهد داشت. ثالثاً: به دلیل درآمد حاصل از

جرایم سازمان یافته گروه های افراطی، به احتمال زیاد افراط گرایی سیاسی با ترویج تفکر شبه نظامی در منطقه ادامه خواهد یافت.

روش شناسی تحقیق

پژوهش حاضر بر مبنای هدف، یک «تحقیق کاربردی - توسعه ای» با رویکرد «آمیخته» محسوب می گردد. جامعه آماری شامل؛ خبرگان دارای تحصیلات کارشناسی ارشد و دکتری در رشته های علوم سیاسی، روابط بین الملل و جغرافیای سیاسی با حوزه های مطالعاتی مرتبط با منطقه و یا دارای حداقل ۵ سال تجربه و مسئولیت در حوزه منطقه است. حجم نمونه شامل ۳۲ نفر از خبرگان حوزه منطقه است که به صورت هدفمند انتخاب گردیده اند. به منظور گردآوری داده ها و اطلاعات مورد نیاز جهت تدوین ادبیات تحقیق، سوابق مسأله و موضوع تحقیق از «مطالعات کتابخانه ای» با استفاده از «ابزار فیش برداری» و در خصوص جمع آوری داده های واقعی نیز از «مطالعات میدانی» با استفاده از ابزار مصاحبه نیمه ساختاریافته (متناسب با سئوالات تحقیق) و پرسشنامه بسته استفاده گردیده است. سئوالات مصاحبه و پرسشنامه از دو جنبه روایی ظاهری و محتوا به جهت روشن و بدون ابهام بودن گویه ها و همچنین کفایت کمیت و کیفیت آن ها توسط خبرگان، صاحب نظران و اساتید راهنما و مشاور تأیید گردیده و ضریب آلفای کرونباخ پرسشنامه نیز ۰/۸۴۲ بوده که بیانگر پایایی بالای پرسشنامه است. داده های کمی جمع آوری شده با استفاده از ابزار پرسشنامه با استفاده از «آماره ها یا پارامترهای توصیفی» مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و به منظور رتبه بندی اهمیت گزاره های هر یک از گام های پرسشنامه نیز از «روش آنتروپی شانون»^۱ استفاده شده است.

یافته‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌ها

الف. تجزیه و تحلیل آماری داده‌های جمعیت‌شناختی

اطلاعات جمع‌آوری شده مربوط به پاسخ‌دهندگان و توصیف آماری آن به شرح جدول ۲ است.

جدول (۲): ویژگی‌های جمعیت‌شناختی جامعه آماری (بر حسب درصد)

مشخصات سن خدمتی پاسخ‌گویان					
نامشخص	۱۰ الی ۱۵ سال	۱۵ الی ۲۰ سال	۲۰ الی ۲۵ سال	۲۵ الی ۳۰ سال	۳۰ سال به بالا
۹.۳۸	۲۱.۸۷	۲۵	۱۸.۷۵	۱۵.۶۲	۹.۳۸
مشخصات رشته تحصیلی پاسخ‌گویان					
مطالعات منطقه‌ای	علوم سیاسی	جغرافیای سیاسی	مدیریت راهبردی	روابط بین‌الملل	نامشخص
۳۱.۲۵	۱۸.۷۵	۱۲.۵	۱۲.۵	۱۸.۷۵	۶.۲۵
مشخصات سطح تحصیلات پاسخ‌گویان					
کارشناسی	کارشناسی ارشد	دانشجوی دکتری	دکتری	نامشخص	
۶.۲۵	۳۱.۲۵	۲۱.۸۷	۳۴.۳۸	۶.۲۵	
مشخصات سابقه فعالیت در منطقه آسیای مرکزی پاسخ‌گویان					
یک تا سه سال	سه تا پنج سال	بیش از پنج سال			
۱۵.۶۲	۳۷.۵	۴۶.۸۸			

ب. تجزیه و تحلیل داده‌ها و ارائه یافته‌های تحقیق (گام‌های توسعه سناریوها)

سناریوهای بیداری اسلامی در منطقه آسیای مرکزی در این پژوهش، با استناد بر الگوی بهینه‌شده «شبکه جهانی کسب و کار»^۱ معرفی شده از سوی پدرام و زالی (۱۳۹۴) در نه گام کلیدی به شرح ذیل توسعه یافته‌اند.

گام صفر: ایجاد تمهیدات لازم

الف. تبیین موضوع یا تصمیم اصلی

به منظور حضور آگاهانه و عاملانه ج.ا. ایران در صحنه تحولات آینده منطقه آسیای مرکزی، موضوع اصلی این تحقیق، شناسایی راهکارهای عملی گسترش بیداری اسلامی (برابر مطلوبیت‌ها) در این منطقه با توجه به تحولات محتمل آینده است. برای این

۱. GBN (Global Business Network)

منظور؛ سناریوهای آینده‌های بدیل تحولات منطقه در افق زمانی ۱۵ ساله احصاء شده است.

ب. گزارش دیدبانی

اسلام قسمتی از هویت مردمان آسیای مرکزی به شمار می‌آید که قبل و پس از استقلال این جمهوری‌ها، نقش موثری را در وحدت قومی و ملی مردم ایفاء نموده است. کنشگران منطقه‌ای و بین‌المللی به دلایل ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی به دنبال گسترش حضور خود و به تبع آن حاکم شدن نسخه اسلامی متناسب با سیاست‌های خود هستند. در این میان؛ ج. ا. ایران نیز به دلیل اشتراکات گسترده دینی، فرهنگی، تاریخی و تمدنی با این منطقه و همچنین علائق ژئوپلیتیکی مشترک، به‌عنوان یکی از بازیگران مهم منطقه‌ای محسوب می‌شود.

گام اول: شناسایی کنشگران

در این گام؛ مهم‌ترین و تاثیرگذارترین بازیگران شناسایی و بررسی می‌شوند. برای این منظور فهرستی از کنشگران (محلی، منطقه‌ای و بین‌المللی) مرتبط با موضوع استخراج و توسط جامعه خبرگی تحقیق مورد ارزیابی قرار گرفته و به ترتیب رتبه در جدول ۳ آمده است.

جدول (۳): کنشگران منطقه آسیای مرکزی

کنشگران بین‌المللی	کنشگران منطقه‌ای	کنشگران محلی			
		سایر کنشگران	احزاب و جنبش‌ها	مذاهب	اقوام
۱. روسیه	۱. ایران	۱. داعش	۱. حزب التحریر	۱. اهل سنت	۱. تاجیک
۲. چین	۲. ترکیه	۲. طالبان و القاعده	۲. جنبش اسلامی ازبکستان	۲. اهل تصوف	۲. قزاق
۳. آمریکا	۳. عربستان	۳. جریان فتح‌الله گولن	۳. نهضت اسلامی تاجیکستان	۳. شیعیان	۳. ازبک
۴. اروپا	۴. اسرائیل	۴. روسی تباران منطقه	۴. حزب دموکراتیک تاجیکستان	۴. سایر مذاهب	۴. ترکمن
۵. ناتو	۵. پاکستان		۵. جنبش اسلامی آسیای مرکزی		۵. قرقیز
	۶. هندوستان		۶. حزب النصرت		

گام دوم: شناسایی مولفه‌ها و عوامل تاثیرگذار

عوامل تاثیرگذار مرتبط با تحولات آسیای مرکزی در ابعاد؛ اقتصادی، سیاسی، فرهنگی - اجتماعی، امنیتی و ژئوپلیتیک استخراج و به شرح جدول ۴ مورد ارزیابی قرار گرفته است.

جدول (۴): عوامل کلیدی تحولات منطقه آسیای مرکزی (به ترتیب اولویت)

محور سیاسی	محور اقتصادی
۱. روسای جمهور خودکامه	۱. وجود ذخایر نفت و گاز در آسیای مرکزی
۲. مقابله با هرگونه فعالیت جریان‌های اسلام‌گرا	۲. فساد اقتصادی و اداری حاکم بر جمهوری‌های منطقه
۳. سکولار بودن حکومت‌های منطقه آسیای مرکزی	۳. گسترش روزافزون حضور اقتصادی چین در منطقه
۴. فقدان آزادی‌های سیاسی	۴. وابستگی و اتکای اقتصاد آسیای مرکزی به روسیه
۵. فقدان آزادی جهت فعالیت رسمی احزاب مخالف	۵. فقدان زیرساخت‌های اقتصادی مناسب در منطقه
۶. هراس از ایران به واسطه گسترش انقلاب اسلامی	۶. اقتصاد تک محصولی و وابسته به نفت و گاز
۷. وابستگی سیاسی به روسیه	۷. ظرفیت‌های توسعه کشاورزی و صنعتی
۸. قانون اساسی غیر دموکراتیک	۸. ظرفیت‌های صنعت توریسم در آسیای مرکزی
محور امنیتی	محور اجتماعی - فرهنگی
۱. گسترش سلفی‌گری در آسیای مرکزی	۱. وجود تنوع قومی و نژادی در آسیای مرکزی
۲. مناقشات مرزی بین جمهوری‌های منطقه	۲. اکثریت بیش از ۷۰ درصدی مسلمانان
۳. همجواری با افغانستان و خطر نفوذ طالبان	۳. ناسیونالیسم قومی
۴. گسترش فعالیت جریان‌های اسلام‌گرای افراطی	۴. جریان روس‌گرایی
۵. گسترش حضور آمریکا در منطقه آسیای مرکزی	۵. اسلام سنتی (عرفی)
۶. حاکم بودن جو شدید امنیتی در جمهوری‌های منطقه	۶. اسلام افراطی
۷. گسترش حضور رژیم اشغالگر قدس در منطقه	۷. جریان غرب‌گرایی
۸. تاثیرگذاری پیمان امنیتی شانگهای در تحولات منطقه	۸. جریان ترک‌گرایی (عثمان ترکیسم و پان تورانیسم)
محور ژئوپلیتیک	
۱. همجواری با سه کشور تاثیرگذار جهانی (ایران، روسیه و چین)	
۲. برخورداری از منابع غنی انرژی (نفت و گاز)	
۳. ارزش استراتژیک و ژئواکونومیک دریای خزر (تورکمنستان و قزاقستان)	
۴. محصور بودن در خشکی و عدم دسترسی به آب‌های آزاد	
۵. موقعیت گذرگاهی - ارتباطی (جاده ابریشم)	

۶. علایق مشترک فرهنگی، تاریخی و اقتصادی با برخی همسایگان
۷. کنترل تولید منابع و خطوط لوله انرژی
۸. عدم برخورداری از منابع مکفی آب‌های سطحی و زیرزمینی

گام سوم: شناسایی نیروهای پیشران

در این تحقیق؛ پیشران‌ها شامل نیروهای کلان موثر در تحولات منطقه فرض گردیده‌اند. به‌منظور شناسایی نیروهای پیشران ابتدا با استناد بر ادبیات تحقیق و یافته‌های مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته فهرستی از پیشران‌ها احصاء و سپس در معرض قضاوت خبرگان قرار گرفت.

جدول (۵): پیشران‌های موثر بر تحولات منطقه آسیای مرکزی

پیشران‌ها	
۱.	تنگناهای اقتصادی کشورهای منطقه به کمک‌های مالی خارجی
۲.	وجود ذخایر و منابع نفت و گاز در منطقه
۳.	همگرایی جمهوری‌های آسیای مرکزی با ج.ا. ایران
۴.	گسترش اسلام‌گرایی تکفیری در آسیای مرکزی
۵.	تمایل چین به سرمایه‌گذاری وسیع در منطقه
۶.	اکثریت سنی ۹۵ درصدی مسلمانان آسیای مرکزی
۷.	تمایل رژیم صهیونیستی به افزایش نفوذ در آسیای مرکزی
۸.	تمایل ناتو به نفوذ در منطقه به‌منظور قربت با مرزهای روسیه و چین
۹.	افزایش حضور ایالات متحده آمریکا به بهانه مبارزه با تروریست
۱۰.	طرح احداث راه ابریشم جدید

گام چهارم: شناسایی عدم قطعیت‌ها

در این گام؛ به‌منظور شناسایی عدم قطعیت‌ها؛ فهرستی از پیشران‌هایی که با عدم قطعیت همراه بودند در معرض قضاوت خبرگان قرار گرفتند که نتایج آن در جدول ۶ آمده است.

جدول (۶): عدم قطعیت‌های تحولات منطقه آسیای مرکزی بر اساس «اهمیت» و «عدم قطعیت»

امتیاز	عدم قطعیت‌ها
۰.۵۴۶۰	۱. همگرایی کشورهای منطقه با ج.ا. ایران
۰.۵۴۰۹	۲. گسترش اسلام‌گرایی تکفیری در آینده آسیای مرکزی
۰.۵۴۰۸	۳. افزایش نفوذ آمریکا و غرب در آسیای مرکزی و گسترش اسلام‌گرایی سکولار
۰.۵۳۴۳	۴. گسترش نفوذ روزافزون روسیه در نقش‌آفرینی آینده آسیای مرکزی

۰.۵۲۸۵	۵. عزم ملی در کشورهای منطقه جهت مقابله با گسترش بنیادگرایی اسلامی
۰.۵۲۷۱	۶. گسترش دیپلماسی عمومی و فرهنگی ج.ا. ایران در منطقه
۰.۵۱۲۶	۷. افزایش اهمیت منطقه آسیای مرکزی در مناسبات بین‌المللی
۰.۵۰۹۸	۸. تبدیل آسیای مرکزی به عرصه تقابل عربستان و ترکیه با ج.ا. ایران
۰.۵۰۷۷	۹. تاثیر بیداری اسلامی در آینده آسیای مرکزی

گام پنجم: ترسیم چشم‌انداز کلی

در این گام؛ چشم‌انداز کلی در قالب مطلوبیت‌های بیداری اسلامی در منطقه از منظر ج.ا. ایران احصاء شده و در معرض قضاوت خبرگان قرار گرفت که نتایج آن در جدول ۷ آمده است.

جدول (۷): مطلوبیت‌های بیداری اسلامی در منطقه آسیای مرکزی

عنوان مطلوبیت	
۱.	شفاف شدن شاخص‌های اسلام‌گرایی همسو با آرمان‌های انقلاب اسلامی ایران از اسلام سکولار و اسلام تکفیری
۲.	کاهش حضور و نفوذ کشورهای و بازیگران فرامنطقه‌ای به ویژه آمریکا و اسرائیل
۳.	توسعه روابط ج.ا. ایران و جمهوری‌های آسیای مرکزی
۴.	آشنا شدن مردم منطقه با گفتمان انقلاب اسلامی
۵.	آشنا شدن مردم منطقه با اندیشه‌های امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)
۶.	افزایش آگاهی از اسلام ناب و برانگیختگی مردم آسیای مرکزی
۷.	شناساندن چهره واقعی ج.ا. ایران به مردم منطقه از طریق یک رسانه کارآمد و یا سمن‌ها
۸.	تقویت روحیه ظلم‌ستیزی و مبارزه با استکبار در آسیای مرکزی

گام ششم: تعیین عدم قطعیت‌های کلیدی

در این گام؛ مبتنی بر گام چهارم و با در نظر گرفتن چشم‌انداز کلی (گام پنجم)، عدم قطعیت‌های کلیدی، هم از حیث تاثیر و هم از حیث اهمیت تعیین می‌شوند. در این گام، چارچوب یا فضای سناریوها، ترسیم می‌شود. به همین منظور؛ عدم قطعیت‌های مهم شناسایی شده، براساس دو معیار درجه‌ی اهمیت و درجه‌ی عدم قطعیت مورد ارزیابی خبرگان قرار گرفت که نتایج آن در جدول ۸ آمده است.

جدول (۸): عدم قطعیت‌های کلیدی تحولات منطقه آسیای مرکزی

عدم قطعیت‌های کلیدی رتبه‌بندی شده بر اساس «اهمیت» و «عدم قطعیت»	
۱.	همگرایی کشورهای منطقه با ج.ا. ایران
۲.	گسترش اسلام‌گرایی تکفیری در آینده آسیای مرکزی
۳.	افزایش نفوذ آمریکا و غرب در آسیای مرکزی و گسترش اسلام‌گرایی سکولار

همان‌گونه که در جدول بالا آمده، براساس نظر خبرگان از میان عدم قطعیت‌های شناسایی شده دو عامل؛ همگرایی کشورهای منطقه با ج.ا. ایران و گسترش اسلام تکفیری در آینده آسیای مرکزی به عنوان دو عدم قطعیت کلیدی (اصلی) و افزایش نفوذ آمریکا و غرب در آسیای مرکزی و گسترش اسلام سکولار به عنوان سومین عدم قطعیت کلیدی (کمکی) انتخاب شدند. بر اساس عدم قطعیت‌های مذکور، جدول باورپذیری آینده‌های ممکن به شرح جدول ۹ خواهد بود.

جدول (۹): جدول باورپذیری آینده‌های تحولات بیداری اسلامی در آسیای مرکزی

عدم قطعیت‌ها	همگرایی منطقه با ایران	واگرایی منطقه با ایران
اسلام‌گرایی همسو با ج.ا. ایران	قابل باور	غیر قابل باور
اسلام‌گرایی تکفیری	غیر قابل باور	قابل باور
اسلام‌گرایی سکولار	قابل باور	قابل باور

با توجه به آینده‌های باورپذیر تحولات بیداری اسلامی در آسیای مرکزی، فضای سناریوهای بیداری اسلامی در آسیای مرکزی به شکل ۱ ترسیم شده است.

اسلام‌گرایی همسو با اندیشه‌های سکولار - اسلام‌گرایی همسو با اندیشه تکفیری

شکل (۱): ابعاد سناریوهای بیداری اسلامی در آسیای مرکزی

همانگونه که در شکل ۱ آمده است، سناریوهای بیداری اسلامی در آسیای مرکزی از تقاطع سه محور اسلام (همسو با ج. ا. ایران، سکولار و تکفیری) و محور نحوه تعامل جمهوری‌های آسیای مرکزی با ج. ا. ایران (همگرایی و واگرایی) شکل گرفته است. بدین ترتیب سناریوهای مذکور را می‌توان در قالب چهار سناریوی باورپذیر به شرح زیر دسته‌بندی نمود:

- سناریوی شماره (۱) - تمدن درخشان اسلامی برآیند حاصل از همگرایی جمهوری‌های منطقه با جمهوری اسلامی ایران و اسلام‌گرایی همسو با آرمان‌های انقلاب اسلامی ایران است .
- سناریوی شماره (۲) - راه ابریشم که برآیند حاصل از همگرایی جمهوری‌های منطقه با جمهوری اسلامی ایران و اسلام‌گرایی سکولار است .
- سناریوی شماره (۳) - قهوه ترک که برآیند حاصل از واگرایی جمهوری‌های منطقه با جمهوری اسلامی ایران و اسلام‌گرایی سکولار است.
- سناریوی شماره (۴) - بهار خزان که برآیند حاصل از واگرایی جمهوری‌های منطقه آسیای مرکزی با جمهوری اسلامی ایران و اسلام‌گرایی تکفیری است.

گام هفتم: نوشتن سناریوها

سناریوها باید به‌طور واضح و آشکاری منطق ساختاری و مفروضات کلیدی را نشان دهند. هر سناریو، دارای پنج بخش به شرح؛ شاخص‌های راهنما، روایت سناریو، راهکارهای پیشنهادی برای تحقق دورنمای مطلوب و پرهیز از دورنمای نامطلوب و پیش‌بینی‌های محیطی است. برابر این الگو؛ سناریوهای بیداری اسلامی در آسیای مرکزی به شرح ذیل است.

سناریوی شماره (۱) - تمدن درخشان اسلامی

الف. شاخص‌های راهنما

- حضور پرشور مردم منطقه در مراسم روز جهانی قدس و سر دادن شعارهای ضدصهیونیستی؛

- افزایش روحیه استکبارستیزی مردم منطقه و اتخاذ مواضع آمریکاستیزانه در تجمعات؛
- افزایش روحیه اسلام‌خواهی مردم منطقه و مخالفت با نظام‌های سکولار حاکم؛
- افزایش تمایل مردم منطقه به جاری شدن قوانین شرعی در مناسبت‌های اجتماعی؛
- افزایش روحیات ضد امپریالیستی مردم منطقه از طریق تجمع مقابل سفارت آمریکا؛
- افزایش محبوبیت امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در منطقه؛
- استقبال از علمای دینی ج. ا. ایران به‌عنوان هدایت‌گران جریان‌های دینی در منطقه؛
- افزایش اهمیت منطقه آسیای مرکزی در نزد مقامات عالی‌رتبه ج. ا. ایران؛
- استقبال از مراکز آموزشی ج. ا. ایران در منطقه؛
- حضور و بازدیدهای منظم و مستمر مقامات عالی‌رتبه هر دو طرف از یکدیگر.

ب. روایت سناریو

این سناریو، سناریوی مطلوب ج. ا. ایران بوده و در آن شاهد اتخاذ یک راهبرد کلان از سوی ج. ا. ایران جهت حضور پایدار در منطقه و متعاقب آن توسعه حضور و نفوذ سیاسی، فرهنگی و دینی ج. ا. ایران در منطقه می‌باشیم. افزایش تعداد مساجد، کنسولگری‌ها، مدارس و مراکز آموزشی دینی ج. ا. ایران در منطقه از یک سوی و از سوی دیگر؛ افزایش تعداد دانشجویان و طلاب دینی اعزامی از کشورهای منطقه، جهت تحصیل در دانشگاه‌های و حوزه‌های علمیه ج. ا. ایران از پیامدهای سناریوی حاضر است. شبکه‌های تلویزیونی و خبرگزاری‌های ج. ا. ایران در منطقه فعال شده و مورد استقبال مردم منطقه قرار می‌گیرد. ج. ا. ایران روابط خود را با اقوام، مذاهب، گروه‌ها و احزاب سیاسی منطقه بهبود بخشیده و شاهد افزایش نشست‌های تقریب مذاهب با تکیه بر مشترکات دینی بین عالمان دینی ج. ا. ایران مستقر در منطقه با بزرگان و عالمان منطقه هستیم.

روادید بین ایران و کشورهای منطقه حذف شده و متعاقباً شاهد افزایش توریسم فرهنگی - مذهبی ما بین ایران و کشورهای منطقه می‌باشیم. این روابط حسنه، منجر به همکاری گسترده‌ای بین ج.ا. ایران با دولت‌های منطقه در خصوص حل و فصل دغدغه‌های مشترک همانند؛ مقابله با گسترش سلفی‌گری تندرو، تروریسم، قاچاق انسان و مواد مخدر می‌گردد.

بر اساس روشنگری‌های انجام پذیرفته، مردم منطقه از حکومت‌های حاکم خواهان جاری شدن احکام دینی در مناسبات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی مطابق با موازین اسلام شده و اصلاح قانون اساسی و حذف نظام سکولار و تصویب قانونی دین مبین اسلام به عنوان دین رسمی کشورهای منطقه (به استثنای جمهوری قزاقستان) و برقراری نظام مردم‌سالاری دینی را طلب می‌نمایند.

همسویی سیاست‌های سه کشور ایران، روسیه و چین در منطقه به منظور ممانعت از گسترش حضور و نفوذ آمریکا، اروپا و ناتو در منطقه پاسخ داده و کاهش روابط سیاسی و دیپلماتیک آمریکا با جمهوری‌های منطقه (به استثنای قزاقستان) و تنزل سطح روابط از سفیر به کاردار از نتایج آن به شمار می‌آید. حمایت از آرمان‌های مردم مظلوم فلسطین و در مقابل روحیه ضدصهیونیستی در مردم منطقه شدت گرفته و سردادن شعارهای ضد اسرائیلی و آتش زدن پرچم این رژیم منفور از برنامه‌های ثابت روز جهانی قدس در منطقه محسوب می‌گردد. به مرور تعرض به سفارت‌خانه‌های اسرائیل در منطقه به اوج رسیده و این موضوع منجر به حالت تعلیق یا نیمه‌تعلیق در آمدن سفارت‌خانه‌ها، مراکز فرهنگی و اقتصادی اسرائیل در منطقه می‌گردد. همچنین؛ بی‌اعتباری عربستان سعودی و اسلام وهابی در نزد مسلمانان منطقه و کاهش چشم‌گیر گرایشات سلفی‌گری در منطقه از دیگر پیامدهای این سناریو به‌شمار می‌آید.

در مجموع؛ هم‌گرایی ج.ا. ایران با کشورهای منطقه با تکیه بر مشترکات دینی (نه مذهبی)، فرهنگی و تمدنی و درک ظرفیت‌های اقتصادی و ژئوپلیتیک بی‌نظیر ایران از سوی حاکمان منطقه و از سوی دیگر، همسویی روسیه و چین با سیاست‌های ج.ا. ایران در منطقه، تلاش‌های مخرب قدرت‌های غربی و عربی در خصوص کم‌رنگ ساختن نقش

ایران در منطقه را کم اثر نموده و روز به روز شاهد گسترش حضور ایران و متعاقب آن نفوذ اسلام‌گرایی همسو با آرمان‌های انقلاب اسلامی ایران در منطقه هستیم. گویی همه چیز مهیا است تا بعد از قرن‌ها شاهد شکل‌گیری یک تمدن درخشان اسلامی با محوریت ج.ا. ایران در این نقطه از جهان اسلام باشیم.

ج. راهکارهای پیشنهادی برای تحقق دورنمای مطلوب

برای دستیابی به دورنمای مطلوب در شرایط این سناریو لازم است اهداف زیر پیگیری شود:

- درک جایگاه برجسته کشورهای منطقه در سیاست خارجی ج.ا. ایران و متعاقباً تدوین یک استراتژی کلان توسط دستگاه دیپلماسی جهت حضور پر قدرت در منطقه آسیای مرکزی؛
- فعالیت‌های دستگاه‌های سیاسی، امنیتی، فرهنگی ج.ا. ایران در منطقه بر اساس یک سیاست واحد، منسجم و هماهنگ و پرهیز جدی از تکرور و خارج قاعده عمل کردن؛
- ایجاد اشتیاق در مردم مسلمان منطقه به درک اصول و مبانی اسلام راستین از طریق فعالیت‌های تبلیغی هدایت‌گرانه دستگاه‌های فرهنگی - دینی ج.ا. ایران؛
- برانگیختن احساسات ضدصهیونیستی در مردم منطقه از طریق انتقال و نشر جنایات رژیم صهیونیستی در حق مردم مظلوم فلسطین؛
- برانگیختن احساسات ضد آمریکایی در مردم منطقه از طریق بازگویی و انعکاس خوی استکباری و همچنین جنایات بشری نظام سلطه؛
- افزایش نفوذ دیپلماسی عمومی، فرهنگی، اقتصادی و زیست‌محیطی ج.ا. ایران در منطقه؛
- افزایش تعداد مساجد ج.ا. ایران در کشورهای منطقه؛
- حمایت‌های مالی و لجستیکی در برگزاری اعیاد مذهبی مبتنی بر سنت‌های واقعی اسلامی؛

- شناسایی عالمان و مبلغان مذهبی طرفدار و همسو با ج.ا. ایران؛
- راه‌اندازی شبکه‌های تلویزیونی توسط ج.ا. ایران متناسب با ویژگی‌های اقوام منطقه؛
- اعزام سفرا، وابستگان نظامی، نمایندگان و رایزنان فرهنگی آشنا با منطقه؛
- حضور پر رنگ و فعال مبلغان مذهبی و عالمان دینی همسو با ج.ا. ایران در منطقه؛
- احداث و فعال‌سازی کنسول‌گری ج.ا. ایران در مراکز استان‌های مهم و مسلمان‌نشین؛
- حمایت هم‌جانبه دولت‌های مرکزی توسط ج.ا. ایران در مبارزه با گروه‌های افراطی؛
- راه‌اندازی مدارس، دانشگاه‌ها و مراکز آموزش دینی توسط ج.ا. ایران؛
- برقراری روابط حسنه بین عالمان دینی ج.ا. ایران با بزرگان و عالمان اهل سنت.

د. راهکارهای پیشنهادی برای پرهیز از دورنمای نامطلوب

دورنمای نامطلوب در این سناریو زمانی محقق می‌شود که کنشگران مخالف و یا رقیب ج.ا. ایران در منطقه از طریق دادن وعده، حاکمان منطقه را متقاعد به کاهش سطح روابط با ایران نموده و یا احزاب و گروه‌های تندرو بر فعالیت‌های خود افزوده و در خصوص اسلام‌گرایی همسو با آرمان‌های انقلاب اسلامی ایران در ذهن عوام تشکیک به‌وجود آورند. برای پرهیز از این دورنمای نامطلوب توصیه‌های ذیل ارائه می‌گردد:

- فعال نگاه داشتن دستگاه دیپلماسی ج.ا. ایران در جهت خنثی نمودن فعالیت‌های ایران‌هراسانه و شیعه‌هراسانه رسانه‌های غربی؛
- تمرکز بر اشتراکات دینی، فرهنگی، تاریخی و تمدنی به‌عنوان عوامل هم‌گراساز و لزوم پرهیز از فعالیت‌های تبلیغی حساسیت‌برانگیز مذهبی (شیعه) در منطقه؛
- تشدید رایزنی شخصیت‌های دینی و علمای ج.ا. ایران با بزرگان و ریش‌سفیدان احزاب و گروه‌های اسلامی منطقه به‌منظور گسترش سطح اعتماد طرفین؛
- تشدید فعالیت نهادهای حمایتی (کمیته امداد، هلال احمر) در منطقه و پشتیبانی از مردم محروم منطقه.

هر پیش‌بینی‌های محیطی

- موارد ذیل را می‌توان در مسیر حرکت به سوی آینده در قالب این سناریو پیش‌بینی کرد:
- افزایش هم‌گرایی کشورهای منطقه با ج.ا.ایران و گسترش حضور و نفوذ ج.ا.ایران؛
  - مطالبه مردم منطقه از حکومت، جهت جاری و ساری شدن احکام و دستورات دینی؛
  - افزایش تعداد مساجد، کنسولگری‌ها، مدارس و مراکز آموزشی دینی ج.ا.ایران در منطقه؛
  - افزایش نشست‌های تقریب مذاهب با تکیه بر مشترکات دینی و مذهبی؛
  - بهبود روابط اقوام، مذاهب، گروه‌ها و احزاب سیاسی منطقه با ج.ا.ایران؛
  - اصلاح قانون اساسی و حذف نظام سکولار (به استثنای جمهوری قزاقستان)؛
  - تعرض (هر چند جزئی) به سفارت‌خانه‌های اسرائیل در منطقه؛
  - کاهش روابط سیاسی و دیپلماتیک آمریکا با جمهوری‌های منطقه (به استثنای قزاقستان).

سناریوی شماره (۲) - راه ابریشم

الف. شاخص‌های راهنما

- افزایش اهمیت منطقه آسیای مرکزی در نزد مقامات عالی‌رتبه ج.ا.ایران؛
- تمایل کشورهای منطقه به گسترش روابط اقتصادی با ایران؛
- تلاش چین در خصوص عملیاتی شدن طرح احیای جاده ابریشم جدید؛
- افزایش تمایل مردم منطقه و ایران جهت بازدید از اماکن فرهنگی و تاریخی یکدیگر؛
- تمایل کشورهای منطقه به پذیرش ج.ا.ایران به‌عنوان عضو دائم پیمان شانگهای؛
- تمایل مقامات منطقه به مشارکت با ج.ا.ایران جهت حل و فصل چالش‌های منطقه‌ای؛

- افزایش میل و رغبت مردم منطقه در پیگیری رسانه‌ها و شبکه‌های تلویزیونی ایران؛
- تمایل دانشگاهیان منطقه به برگزاری کرسی‌های زبان فارسی در دانشگاه‌های منطقه؛
- تمایل جمهوری‌های منطقه و ایران به برگزاری نشست‌ها و سمینارهای علمی مشترک.

ب. روایت سناریو

این سناریو برآیند حاصل از همگرایی جمهوری‌های منطقه آسیای مرکزی با جمهوری اسلامی ایران و اسلام سکولار است. در این سناریو، ج.ا. ایران با درک واقعیت‌های موجود و با انگیزه بهره‌گیری از فرصت‌ها و کسب آمادگی‌های لازم برای رقابت با رقبای منطقه‌ای و بین‌المللی در منطقه آسیای مرکزی با تکیه بر منافع اقتصادی و اشتراکات دینی، فرهنگی، تاریخی و تمدنی و پرهیز از رویکرد ایدئولوژیک، اقدام به اتخاذ یک راهبرد کلان در خصوص هم‌گرایی با کشورهای منطقه می‌نماید. منطقه آسیای مرکزی محصور در خشکی است و به آب‌های آزاد راه ندارد. در مقابل ج.ا. ایران کوتاه‌ترین، امن‌ترین و با صرفه‌ترین کانال ارتباطی با آب‌های آزاد جهت ترانزیت کالا و انرژی از منطقه محسوب می‌گردد. ج.ا. ایران بواسطه برخورداری از مزیت‌های رقابتی بسیار، دارای جایگاه ویژه‌ای در طرح راه ابریشم جدیدی که چین مبدع آن است بوده و در طرح مذکور، عنصر مرکزی در کمربند اقتصادی جاده ابریشم محسوب گردیده و در نتیجه آن، در درجه اول گسترش روابط اقتصادی و پس از آن بهبود روابط فرهنگی کشورهای منطقه با ج.ا. ایران را شاهد هستیم. پذیرش ج.ا. ایران به‌عنوان عضو دائم پیمان شانگهای با حمایت قاطع کشورهای منطقه، مشارکت گسترده و فعال در پروژه‌های کشف، استخراج و ترانزیت میعانات گازی و فرآورده‌های نفتی، افزایش ترانزیت کالا از طریق کریدور شمال- جنوب، افزایش سرمایه‌گذاری‌های ایران در منطقه به‌منظور احداث پروژه‌های مشترک، استقبال مردم منطقه از کالاهای ایرانی و متعاقباً افزایش صادرات و افزایش حضور بخش خصوصی در منطقه

به منظور توسعه تجارت متقابل، از جمله نتایج بهبود روابط اقتصادی جمهوری‌های منطقه با ایران است.

لغو روادید بین ایران و کشورهای منطقه و متعاقباً افزایش حجم متقاضیان بازدید از اماکن فرهنگی و تاریخی یکدیگر، افزایش تعداد محصلین بومی منطقه در مراکز آموزشی و دانشگاهی ج. ا. ایران، افزایش رسانه‌ها، شبکه‌های تلویزیونی ایران در منطقه و استقبال عمومی از آن‌ها، برگزاری مراسم‌های بزرگداشت بزرگان و مفاخر مشترک، برگزاری منظم کرسی‌های زبان فارسی در دانشگاه‌های منطقه و برگزاری نشست‌ها و سمینارهای علمی مشترک در دانشگاه‌های طرفین و تبادل استاد و دانشجو از جمله نتایج بهبود روابط فرهنگی با کشورهای منطقه به‌شمار می‌آید.

علیرغم برخورداری ج. ا. ایران از مزیت‌های رقابتی قابل توجه و داشتن جایگاه مناسب در سیاست خارجی کشورهای منطقه و همچنین جاهت و محبوبیت نزد مردم منطقه، به دلیل فقدان بسترهای لازم از جمله؛ سطحی بودن دانش دینی مردمان منطقه، سکولار بودن حکومت‌های منطقه و حساسیت‌های بسیار زیاد به فعالیت‌ها و تحرکات مذهبی و سیاسی احزاب، گروه‌ها و مردم، عدم تمایل مردم منطقه به اسلام سیاسی، عدم تمایل بازیگران بین‌المللی، منطقه‌ای و محلی به گسترش نفوذ ایدئولوژیک ج. ا. ایران در منطقه، تنگناهای اقتصادی و وابستگی شدید اغلب کشورهای منطقه به کمک‌های خارجی و ... از شرایط مناسبی جهت گسترش اسلام همسو با ج. ا. ایران در منطقه برخوردار نیست. لذا دستیابی به این مهم، مستلزم برخورداری ج. ا. ایران از یک برنامه راهبردی کلان و آینده‌نگرانه جهت حضور و نفوذ در منطقه بوده که این امر، نیازمند فراهم آمدن بستر و شرایط لازم بوده و طبیعتاً زمان طولانی را طلب می‌نماید.

ج. راهکارهای پیشنهادی برای تحقق دورنمای مطلوب

برای دستیابی به دورنمای مطلوب در شرایط این سناریو لازم است اهداف زیر پیگیری

شود:

- تدوین یک استراتژی کلان توسط ج. ا. ایران جهت حضور پر قدرت در منطقه؛

- اعزام سفراء، وابستگان نظامی و رایزنان فرهنگی آشنا با منطقه؛
- ترویج زبان فارسی از طریق راه‌اندازی کرسی‌های زبان فارسی در دانشگاه‌های منطقه؛
- برگزاری همایش‌ها، نشست‌های علمی مشترک و تبادل استاد و دانشجو؛
- برگزاری مراسم‌های بزرگداشت مشاهیر و مفاخر مشترک؛
- بازاریابی محصولات ایرانی در بازارهای منطقه؛
- بهبود روابط با روسیه و چین در منطقه از طریق عضویت در سازمان شانگهای؛
- مشارکت گسترده و فعال ایران در پروژه‌های نفت و گاز منطقه؛
- توسعه زیرساخت‌های اقتصادی منطقه با بهره‌گیری از توانایی و ظرفیت‌های ایران جهت تمرکز بر اجرای پروژه‌های مشترک در حوزه‌هایی مانند سدسازی، جاده‌سازی و ...؛
- معرفی شایسته ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی ایران به عنوان کوتاه‌ترین، امن‌ترین و با صرفه‌ترین کانال ارتباطی با آب‌های آزاد جهت ترانزیت کالا و انرژی از منطقه.

د. راهکارهای پیشنهادی برای پرهیز از دورنمای نامطلوب

- دورنمای نامطلوب در این سناریو زمانی محقق می‌شود که کنشگران مخالف و یا رقیب ج.ا. ایران در منطقه، حاکمان جمهوری‌های آسیای مرکزی را متقاعد به اجرای طرح جاده ابریشم ایالات متحده آمریکا نموده و به همگرایی جمهوری منطقه با ج.ا. ایران آسیب جدی وارد نمایند. برای پرهیز از این دورنمای نامطلوب توصیه‌های ذیل ارائه می‌گردد:
- فعال نگاه داشتن دستگاه دیپلماسی ج.ا. ایران در جهت خنثی نمودن فعالیت‌های ایران‌هراسانه رسانه‌های غربی؛
  - مخالفت با طرح آسیای مرکزی بزرگ و استراتژی راه ابریشم جدید مورد نظر آمریکا از طریق رایزنی با حاکمان و مقامات محلی، سران جمهوری فدرال روسیه و چین؛

- پرهیز از فعالیت‌های تبلیغی مذهبی (ترویج شیعه) به‌طور حساسیت‌برانگیز در منطقه؛
- لزوم سرمایه‌گذاری گسترده مشترک ج.ا. ایران با کشورهای منطقه و کنشگران تاثیرگذار (روسیه، چین و هند) به‌منظور بالابردن هزینه‌های حذف ایران از برنامه‌های توسعه‌ای منطقه؛
- پرهیز جدی از مصادره مشاهیر و شخصیت‌های ملی مشترک؛
- ضرورت توسعه سواحل مکران و راه‌اندازی کریدور شمال- جنوب به‌عنوان یک مزیت ممتاز.

ه. پیش‌بینی‌های محیطی

- موارد ذیل را می‌توان در مسیر حرکت به سوی آینده در قالب این سناریو پیش‌بینی کرد:
- لغو روادید و گسترش روابط اقتصادی و فرهنگی کشورهای منطقه با ج.ا. ایران؛
  - پذیرش ج.ا. ایران به‌عنوان عضو دائم پیمان شانگهای با حمایت قاطع کشورهای منطقه؛
  - مشارکت ج.ا. ایران با مقامات جمهوری‌های منطقه جهت حل و فصل چالش‌های منطقه‌ای؛
  - افزایش سرمایه‌گذاری‌های ج.ا. ایران در منطقه به‌منظور احداث پروژه‌های مشترک؛
  - استقبال مردم منطقه از کالاهای ایرانی و متعاقباً افزایش صادرات ایران به کشورهای منطقه؛
  - افزایش حضور بخش خصوصی ج.ا. ایران در منطقه به‌منظور توسعه تجارت متقابل؛
  - افزایش تعداد محصلین بومی منطقه در مراکز آموزشی و دانشگاهی ج.ا. ایران؛
  - برگزاری کرسی زبان فارسی، نشست‌ها و سمینارهای علمی مشترک در دانشگاه‌های منطقه.

سناریوی شماره (۳) - قهوه ترک

الف. شاخص‌های راهنما

- افزایش تبلیغات ایران‌هراسانه و شیعه‌هراسانه از طریق رسانه‌های همسو با غرب؛
- تهدید به اخراج مبلغان مذهبی و رایزنان فرهنگی ج. ا. ایران توسط اداره مفتیات منطقه؛
- مقابله با تفکرات وهابی توسط گروه‌ها و نهادهای دینی دولت‌های منطقه؛
- خلف وعده دولت‌های منطقه از اجرای صحیح و به‌موقع قراردادهای تجاری؛
- ارائه طرح‌های ترانزیت کالا و انرژی منطقه بدون لحاظ شدن موقعیت ژئوپلیتیک ایران؛
- تمایل حاکمان منطقه به استقرار طرح آسیای مرکزی بزرگ آمریکا؛
- وضع قوانین ضد دینی و اسلام‌ستیزانه حاکمان منطقه؛
- عدم تمایل دولت‌های منطقه به عضویت دائم ایران در پیمان همکاری شانگهای؛
- افزایش تمایل دولت‌های منطقه به گسترش روابط با آمریکا و رژیم اشغال‌گر قدس؛
- افزایش پایگاه‌های نظامی آمریکا و ناتو در منطقه به بهانه مبارزه با تروریست؛
- افزایش گرایش‌های پان‌ترکیسم در منطقه و تمایل به الگوبرداری از نظام حکومتی ترکیه.

ب. روایت سناریو

این سناریو برآیند حاصل از واگرایی جمهوری‌های منطقه آسیای مرکزی با جمهوری اسلامی ایران و اسلام سکولار است. در این سناریو، شاهد گسترش تبلیغات ایران‌هراسانه و شیعه‌هراسانه توسط رسانه‌های غربی در منطقه هستیم. ج. ا. ایران نیز خود به دلائلی همچون؛ فقدان یک برنامه راهبردی کلان در سیاست خارجی در خصوص این منطقه، فقدان یک رسانه کارآمد به منظور تاثیرگذاری فرهنگی بر روی مردم، عدم اولویت و نداشتن جایگاه برجسته کشورهای این منطقه در سیاست خارجی، فقدان سیاست‌ها مستقل

در منطقه و حرکت در محدوده سیاست خارجی روسیه، بی‌توجهی به نقش توریسم و صنعت گردشگری بین ایران و کشورهای منطقه، فقدان نهادهای مردمی و غیر دولتی در منطقه، بی‌توجهی به زبان فارسی به‌عنوان میراث مشترک ایران و مناطق فارسی‌زبان کشورهای منطقه، کم‌توجهی به مشترکات تاریخی، مذهبی، فرهنگی، قومی، نژادی بین ایران و کشورهای منطقه، عدم درک صحیح از تحولات و جریان‌های فرهنگی موجود در منطقه، اعزام برخی نمایندگان و رایزنان فرهنگی که شناخت دقیق و درستی از منطقه ندارند، ناهماهنگی و نامنسجم بودن اقدامات دستگاه‌های فعال در منطقه، همسویی و حمایت از گروه‌ها و احزاب اسلامی مخالف با نظام‌های حاکم در منطقه، تاکید بر ایدئولوژی شیعه و تلاش در جهت ترویج اسلام سیاسی در منطقه؛ ناخواسته فضا را برای گسترش ایران‌هراسی و شیعه‌هراسی فراهم نموده و نتیجه آن چیزی جز افزایش واگرایی کشورهای منطقه با ج. ا. ایران نیست.

پیامد این واگرایی؛ تعطیلی مساجد منتسب به ایران و اخراج مبلغان مذهبی، عدم پذیرش دانشجویان و طلاب بومی که در دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه ایران تحصیل نموده‌اند، کاهش شدید مبادلات بازرگانی و انرژی با ایران و تعطیلی پروژه‌های مشترک ایران در منطقه و اجماع کشورهای منطقه در عدم موافقت به عضویت دائم ایران در پیمان همکاری شانگهای است.

از سوی دیگر؛ از دیدگاه روسای جمهور کشورهای منطقه، برقراری حکومت‌های سکولار می‌تواند بیشترین منافع را برای آنان به ارمغان آورد. این امر نوعی همسویی با منافع دولت‌های غربی است که می‌کوشند از نفوذ اسلام انقلابی در آسیای مرکزی، مشابه آنچه در ایران رخ داد، جلوگیری کنند. دولت‌مردان این منطقه از تحکیم شریعت اسلامی و خطرات ناشی از بیداری اسلامی می‌هراسند و می‌کوشند از طریق تدوین و تصویب قوانین سخت‌گیرانه و ایجاد محدودیت‌های شدید برای فعالیت‌های دینی و مذهبی توسط گروه‌ها و سازمان‌های سیاسی - مذهبی، با تهدیدهای محتمل از سوی این گروه‌ها مقابله کنند. سرکوب خشن گروه‌های اسلامی جهادی - تکفیری به‌ویژه در منطقه دره فرغانه و تعطیلی

مساجد و مراکز آموزش دینی منتسب به عربستان سعودی که مروج تفکرات وهابی می‌باشند را نیز می‌توان در همین راستا ارزیابی نمود.

در این تحولات، گسترش حضور و نفوذ ایالات متحده امریکا در منطقه و همچنین عدم پذیرش طرح راه ابریشم جدید چین توسط حاکمان منطقه و تمایل به استقرار طرح راه ابریشم جدید یا طرح آسیای مرکزی بزرگ امریکا با هدف کاهش نقش ایران، چین و روسیه را شاهد هستیم.

در عرصه دینی نیز ترکیه در پی نشر اسلام سکولار در منطقه است. با توجه به این‌که رویکرد این کشور در آسیای مرکزی، به دلیل برخورداری از تفکرات سکولاریستی، مورد تایید واشنگتن است با ادامه نفوذ خود خواهد توانست روحیات ضدروسی مردم منطقه را افزایش دهد. بر این اساس می‌توان گفت؛ ترکیه نقش اسب تروای امریکا را عهده‌دار است و در کنار آن پان‌ترکیسم و اسلام به اصطلاح سکولار را نیز عرضه می‌کند که باز هم تایید واشنگتن را به همراه دارد. ترکیه به دلیل برخورداری از اشتراکات قومی، زبانی، فرهنگی و مذهبی با کشورهای آسیای مرکزی، خود را ذیحق می‌داند با ایفای نقشی پررنگ، چتر نفوذ خود را بر سر حداقل چهار جمهوری ترک‌زبان از این پنج جمهوری بگستراند. گویی همه چیز برای نوشیدن یک قهوه ترک دلچسب توسط رجب طیب اردوغان در نشست مشترک سران چهار کشور ترک‌زبان منطقه که با حضور افتخاری رئیس‌جمهور تاجیکستان به میزبانی قزاقستان برگزار می‌گردد، محیا است. هر چند طعم این قهوه به مزاج روسیه، ایران و چین مقدار زیادی تلخ می‌نماید.

ج. راهکارهای پیشنهادی برای تحقق دورنمای مطلوب

برای دستیابی به دورنمای مطلوب در شرایط این سناریو لازم است اهداف زیر پیگیری شود:

- تدوین یک استراتژی کلان گام به گام با هم‌فکری و تعامل تمام دستگاه‌های ذینفع؛
- تشکیل کارگروه آسیب‌شناسی فعالیت‌های ج.ا. ایران در منطقه آسیای مرکزی؛

- برگزاری نشست‌های مشترک بین نهادها، دستگاه‌های فرهنگی و اجرایی فعال در منطقه؛
- تشکیل سامانه دیده‌بانی منطقه آسیای مرکزی به‌منظور رصد سیر تحولات منطقه؛
- ایجاد، تقویت و توسعه شبکه‌های تلویزیونی به زبان‌های رایج منطقه و روسی؛
- رایزنی و تعامل با مقامات، کارشناسان و شخصیت‌های سیاسی و مذهبی بانفوذ منطقه؛
- دعوت از بزرگان دینی و مقامات با نفوذ منطقه برای شرکت در کنگره‌ها، کنفرانس‌ها و برنامه‌های فرهنگی ایران با تاکید بر اشتراکات دینی، تاریخی، فرهنگی و تمدنی؛
- معرفی شایسته ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی ایران به مقامات تاثیرگذار منطقه؛
- ایجاد تسهیلات ویژه برای تجار ایرانی صادرکننده کالا به کشورهای منطقه؛
- تلاش در جهت عضویت دائم ایران در سازمان همکاری شانگهای؛
- درک درست از تنوع قومی و نژادی منطقه و برقراری ارتباط موثر با اقوام مختلف؛
- گسترش فعالیت نهادهای حمایتی ج.ا. ایران در منطقه به‌منظور ایجاد تسهیلات رفاهی.

د. راهکارهای پیشنهادی برای پرهیز از دورنمای نامطلوب

- دورنمای نامطلوب در این سناریو زمانی محقق می‌شود که زمینه‌های حضور گسترده آمریکا، اروپا، ناتو و اسرائیل در منطقه فراهم آمده و ترکیه نیز به‌عنوان یک کنشگر فعال در منطقه به‌طور آشکار یا نهان مدافع منافع و اهداف این کنشگران است. برای پرهیز از این دورنمای نامطلوب توصیه‌های ذیل ارائه می‌گردد:
- رایزنی جدی دستگاه دیپلماسی ج.ا. ایران با مقامات چین و روسیه به‌منظور شناسایی راهکاری مشترک جهت مقابله با توسعه و نفوذ سیاسی، اقتصادی و فرهنگی ترکیه، اسرائیل، آمریکا و ناتو در منطقه؛

- ایجاد یک محور ضد هژمونیک (به ویژه در چارچوب سازمان همکاری شانگهای) در مقابل ایالات متحده آمریکا و ناتو؛
- استفاده حداکثری از قدرت نرم ج.ا. ایران (اشتراکات دینی، زبانی، فرهنگی، تاریخی و تمدنی) در منطقه به منظور حفظ جایگاه سنتی ایران در میان مردم منطقه؛
- تقویت و یا حفظ سطح روابط با جمهوری‌های منطقه از طریق همکاری‌های امنیتی - انتظامی در منطقه شامل مبارزه با تروریسم، قاچاق کالا، کنترل مواد مخدر و ...

ه. پیش‌بینی‌های محیطی

- موارد ذیل را می‌توان در مسیر حرکت به سوی آینده در قالب این سناریو پیش‌بینی کرد:
- گسترش احساسات ایران‌هراسانه و شیعه‌هراسانه در اذهان رهبران حاکم بر منطقه؛
  - تعطیلی مساجد منتسب به ایران و اخراج مبلغان مذهبی و رایزنان فرهنگی ج.ا. ایران؛
  - تعطیلی مساجد و مراکز آموزش دینی منتسب به عربستان سعودی؛
  - عدم پذیرش دانشجویان و طلاب بومی تحصیل کرده دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه ایران؛
  - کاهش شدید مبادلات بازرگانی و انرژی بین جمهوری‌های منطقه با ج.ا. ایران؛
  - اسلام‌زدایی شدید در روابط اجتماعی و ترویج تفکرات سکولار در منطقه؛
  - سرکوب خشن گروه‌های اسلامی تندرو (جهادی - تکفیری)؛
  - اجماع کشورهای منطقه در عدم موافقت به عضویت دائم ایران در پیمان همکاری شانگهای؛
  - برقراری روابط حسنه کشورهای منطقه با غرب و رژیم اشغال‌گر قدس؛
  - تضعیف جایگاه روسیه در منطقه و اشتیاق به گسترش حضور و نفوذ ناتو در منطقه؛

- حمایت قدرت‌های غربی از حضور و نفوذ ترکیه در منطقه و ابراز تمایل رهبران منطقه به این امر.

سناریوی شماره (۴) - بهار خزان

الف. شاخص‌های راهنما

- حمایت ضمنی آمریکا، اسرائیل و اتحادیه اروپا از گروه‌های سلفی افراطی در منطقه؛
- فقدان یک راهبرد کلان در سیاست خارجی ج.ا.ایران جهت نقش‌آفرینی در منطقه؛
- افزایش تبلیغات ایران‌هراسانه و شیعه‌هراسانه در منطقه از سوی رسانه‌های غربی؛
- افزایش دیپلماسی رسمی و عربستان در منطقه؛
- بازگشت تروریست‌های بومی آسیای مرکزی به موطن خود؛
- بروز عملیات‌های انتحاری در سطح منطقه؛
- افزایش تمایلات اسلام‌خواهانه مردم منطقه و گسترش عضوگیری گروه‌های تکفیری؛
- افزایش تحرکات طالبانیسم در مرزهای مشترک افغانستان با ازبکستان و تاجیکستان.

ب. روایت سناریو

این سناریو برآیند حاصل از واگرایی جمهوری‌های منطقه با جمهوری اسلامی ایران و اسلام سلفی (تندرو) است. این سناریو را می‌توان برای ج.ا.ایران به‌عنوان یک سناریوی فاجعه‌آمیز تصور نمود.

سال‌هاست که جمهوری‌های سکولار منطقه با جدیت تمام با گروه‌های اسلامی ولو میان‌رو مقابله کرده است. علاوه بر سیاست سرکوب هویت اسلامی، عوامل دیگری نیز مانند: مشکلات و نارسایی‌های اقتصادی، مدیریت ناکارآمد حکومت‌های منطقه باعث

توسعه افراط‌گرایی مذهبی شده است. در این میان؛ نمی‌توان از دلایلی همچون: احساسات ضدروسی اقوام و جریان‌های ملی‌گرایانه منطقه، هم‌جواری منطقه با افغانستان، شیعه‌هراسی اشاعه شده توسط گروه‌های وهابی، ضعف حضور جدی ج.ا.ایران در بسیاری از مناطق و شاید از همه مهم‌تر؛ هزینه بالایی که عربستان برای گسترش نفوذ وهابیت پرداخت می‌نمایند، به سادگی عبور کرد.

نفوذ گروه‌های سلفی افراطی در کشورهای ازبکستان، تاجیکستان و قرقیزستان بیش از بقیه محسوس است. گسترش اندیشه‌های تندرو سلفی در جمهوری تاجیکستان از وضعیت بغرنج‌تری برخوردار بوده و همنوایی بیشتری از سوی مردم این کشور با تفکرات تکفیری دیده می‌شود.

اما در ترکمنستان وضع تاحدودی متفاوت است. این جمهوری جامعه‌ای بسیار سنتی داشته که انگیزه، توان و سودی در حرکت به‌سوی اسلام سلفی نمی‌بینند و بیشتر در چارچوب سنن غلیظ تاریخی خود زندگی می‌کنند و به‌گونه‌ای سنجیده‌ای موفق به جلوگیری از افراط‌گرایی گسترده شده است. این موضوع را شاید بتوان به طرح‌های رفاهی سخاوتمندانه در خصوص شهروندان مرتبط دانست. هر چند؛ این کشور نیز از به قدرت رسیدن گروه‌های سلفی در منطقه کاملاً مصون نمانده و در مناطق هم‌مرز با ازبکستان شاهد تحرکات گروه‌های سلفی تندرو می‌باشیم.

دولت قزاقستان را می‌بایست به خاطر درصد بالای جمعیت مسیحی و روسی‌تباران این کشور، برخورداری از منابع غنی انرژی و رشد نسبتاً قابل قبول در زمینه‌های اقتصادی و توسعه انسانی با چهار کشور دیگر منطقه متفاوت ارزیابی نمود. هر چند در سال‌های اخیر در مناطق جنوبی این کشور نیز شاهد ظهور سلفی‌ها بوده‌ایم. این گروه‌ها مخالف دولت بوده و ممکن است در درازمدت جایگاهی برای خود ایجاد نمایند.

گروه‌های سلفی افراطی در سایه حمایت‌های مالی و معنوی عربستان سعودی، امارات متحده عربی، قطر، دستگاه‌های امنیتی پاکستان و همچنین چراغ سبز آمریکا و اسرائیل، با صحنه‌گردانی تروریست‌های بومی بازگشته از عراق و سوریه و همچنین نیروهای طالبان افغانستان دست به عملیات‌های انتحاری به‌صورت جسته و گریخته و اقدامات خشونت‌آمیز

زده و با ایجاد رعب و وحشت در دل مقامات دولتی و محلی و همچنین تطمیع بسیاری از مقامات دولتی، شرایط تضعیف دولت‌های مرکزی را بیش از پیش فراهم آورده‌اند. عموم مردم نیز به دلیل ترس و وحشت از گروه‌های مذکور و یا با امید رهایی از دست دولت اقتدارگرای مرکزی و ترمیم وضعیت اقتصادی نابسامان خانواده‌ها، از اقدامات ضد دولتی حمایت و یا صرفاً نظاره‌گر شرایط موجود می‌باشند.

از سوی دیگر؛ روسیه به‌عنوان مهم‌ترین و اصلی‌ترین بازیگر منطقه آسیای مرکزی شدیداً درگیر مقابله با جنبش‌های جدایی طلب چین با مرکزیت جنبش «امارت اسلامی قفقاز» بوده که می‌کوشد تا تمامی گروه‌های شورشی فعال در جمهوری‌های قفقاز روسیه مانند: چین، اینگوشتیا، داغستان، اوستیای شمالی را در زیر پرچم خود قرار دهد.

شرایط کمابیش مشابه همه جمهوری‌های منطقه، موضع‌گیری‌های ایران‌هراسانه گروه‌های افراطی تازه به دوران رسیده با حمایت‌های نهان و آشکار قدرت‌های بیگانه و ترویج این احساسات و موضع‌گیری‌ها نزد افکار عمومی و به دنبال آن تحت فشار قرار دادن رهبران حاکم بر منطقه بوده که نتیجه آن چیزی جز افزایش واگرایی با ج.ا. ایران و جلوگیری از نفوذ اسلام سیاسی که ج.ا. ایران داعیه‌دار آن است، نیست. در هر صورت؛ این‌گونه به نظر می‌رسد که کشورهای منطقه به اتفاق کشورهای پیرامونی (ایران، چین، روسیه، ترکیه و قفقاز جنوبی) متفق‌القول هستند، علیرغم حمایت‌های آشکار و نهان برخی کشورهای عربی و غربی از این گروه‌های جعلی، با این پدیده با جدیت برخورد نموده و مانع یکه‌تازی تفکرات مخرب و خشن گروه‌های وهابی در منطقه شوند.

در این میان؛ ج.ا. ایران نگران گسترش تفکرات سلفی - تکفیری آسیای مرکزی به درون مناطق تا حدودی شمال، شمال شرقی و حتی شرقی خود است. اغلب اهل سنت این مناطق همانند اهل سنت آسیای مرکزی پیرو مکتب حنفی می‌باشند، لذا؛ این اشتراک مذهبی در عین برخورداری از نکات مثبتی، در صورت غفلت به همان اندازه یا شاید بیشتر می‌تواند تهدیدآفرین باشد.

در مجموع؛ گسترش کابوس‌وار نفوذ گروه‌های تکفیری در منطقه که قدرت‌های غربی آن را در یک مفهوم مبهم ساخته و پرداخته ذهن خود، ادامه «بهار عربی» کشورهای اسلامی

ارزیابی می‌نمایند، سرابی بیش از یک بهار نبوده و محصول آن نه رویش جوانه‌ها و طراوت و تازگی نسیم بهارانه، بلکه پاییزی سخت و جان‌فرسا از خزان ارزش‌های اصیل اسلام ناب را تداعی می‌نماید.

ج. راهکارهای پیشنهادی برای تحقق دورنمای مطلوب

برای دستیابی به دورنمای مطلوب در شرایط این سناریو لازم است اهداف زیر پیگیری شود:

- تدوین یک استراتژی کلان گام به گام با هم‌فکری و تعامل تمام دستگاه‌های ذینفع؛
- اولویت‌بندی ج.ا. ایران در روابط با کشورهای آسیای مرکزی؛
- بهره‌مندی از اهل سنت شمال و شمال شرقی کشور برای توسعه ارتباط با مردم این منطقه؛
- آگاه‌سازی کشورهای منطقه از نتایج و عواقب گسترش فعالیت گروه‌های سلفی-تکفیری؛
- تولید زمینه‌های مشترک همکاری با روسیه، چین و ترکیه در مقابله با گسترش نفوذ سلفی‌گری تندرو؛
- اجرای سیاست‌های حمایتی به منظور بهبود وضعیت معیشتی مردم فقیر منطقه؛
- استفاده بهینه از اشتراکات دینی، فرهنگی، تاریخی، تمدنی و حتی زبانی (تاجیک‌ها)؛
- تقویت گفتگو و همکاری با دانشگاه‌های منطقه به منظور توسعه سطح روابط دانشگاهی؛
- تقویت نیروهای دفاعی-امنیتی مستقر در مرزهای شمالی، شمال شرقی و شرق کشور؛
- برگزاری جلسات مشترک به منظور تجهیز و پشتیبانی تسلیحاتی از ارتش‌های منطقه.

د. راهکارهای پیشنهادی برای پرهیز از دورنمای نامطلوب

دورنمای نامطلوب در این سناریو زمانی محقق می‌شود که نیروهای تندرو سلفی (تکفیری‌ها) کاملاً بر اوضاع منطقه مسلط شده و در مرز مشترک بین ایران با ترکمنستان و افغانستان شاهد تحرک گسترده تکفیری‌ها باشیم. برای پرهیز از این دورنمای نامطلوب توصیه‌های ذیل ارائه می‌گردد:

- لزوم دیپلماسی فعال دستگاه سیاست خارجی ج.ا. ایران در منطقه جهت انجام رایزنی‌ها و مذاکرات آشکار و نهان با عالمان و بزرگان دینی، ملی و سیاسی و همچنین مقامات رسمی منطقه به منظور حفظ روابط دیپلماتیک (حداقلی) با جمهوری‌های منطقه؛
- هوشیاری و حساسیت زیاد دستگاه دیپلماسی ج.ا. ایران، وزارت اطلاعات و سپاه قدس سپاه پاسداران در جهت رصد اطلاعاتی فعالیت‌ها و تحرکات گروه‌های تکفیری در منطقه؛
- حفظ نظام‌های سیاسی اقتدارگرای سکولار مستقر در منطقه، از طریق تعامل فعال با حاکمان منطقه و همکاری با روسیه و چین در راستای تحقق این امر؛
- همکاری با حاکمان منطقه به منظور حفظ تمامیت ارضی و استقلال جمهوری‌ها و کنترل بحران و درگیری‌های قومی در منطقه؛
- ممانعت از سوءاستفاده گروه‌های سلفی تندرو و حامیان آنان در خاک ج.ا. ایران از اقشار فقیر و کم‌درآمد اهل تسنن شمال، شمال شرقی و شرق کشور؛
- در صورت شدت گرفتن درگیری‌ها در منطقه و تهدید جدی ج.ا. ایران توسط گروه‌های تکفیری، شرایط ورود لشکر فاطمیون، تیپ زینبیون و یا گروه‌های مشابه در منطقه فراهم آید.

ه. پیش‌بینی‌های محیطی

- موارد ذیل را می‌توان در مسیر حرکت به سوی آینده در قالب این سناریو پیش‌بینی کرد:
- سر در کمی دستگاه سیاست خارجی ج.ا. ایران در رویارویی با تحولات منطقه؛

- افزایش تمایلات ایران‌هراسانه و شیعه‌هراسانه در منطقه؛
- گسترش حضور و نقش آفرینی کشورهای حاشیه خلیج فارس به‌ویژه عربستان سعودی؛
- بازگشت تروریست‌های بومی آسیای مرکزی و چچنی به موطن خود؛
- تضعیف قدرت حاکمان منطقه و ناتوانی در مهار نارضایتی‌های عمومی؛
- پیروزی قاطع احزاب و گروه‌های سیاسی هوادار اسلام سلفی در انتخابات مجلس؛
- افزایش تعرض به سفارت‌خانه‌ها و کنسولگری‌های ایران در منطقه توسط گروه‌های تندرو؛
- افزایش تحركات گروه‌های تکفیری به‌منظور تاثیرگذاري بر مناطق سنی‌نشین ایران؛
- تقویت نیروهای نظامی - امنیتی ج.ا. ایران در مرزهای شمالی و شمال شرقی؛
- تقویت نیروهای نظامی - امنیتی چین در استان خود مختار سین‌گیانک؛
- تشکیل ائتلاف حداقل سه‌گانه ایران، روسیه و چین جهت مقابله با گسترش فعالیت تکفیری.

گام هشتم: ارزیابی سناریوها

سناریوها باید توسط کاربران قابل فهم، باورپذیر و خلاقانه شناخته شوند و تمام اجزای آن باید با واقعیت تطابق داشته باشند. سناریوها باید مرتبط، چالش‌برانگیز و باورپذیر باشند. این موارد، جزو معیارهای ارزیابی سودمندی سناریوها محسوب می‌شوند. (چرماک، ۱۳۹۴: ۱۹۸)

در این گام؛ سناریوهای چهارگانه تحولات بیداری اسلامی در آسیای مرکزی در معرض قضاوت خبرگان، صاحب‌نظران و مدیران عملیاتی منطقه قرار گرفت و بر اساس معیارهای سه‌گانه (مرتبط‌بودن، چالش‌برانگیز بودن و باورپذیر بودن) قابل قبول تشخیص داده شد.

گام نهم: بازنگری و بازخوردگیری از سناریوها

در پایان فرآیند سناریونویسی، باید دوره زمانی بازنگری تعیین شود و سناریوها مورد بازبینی قرار بگیرند؛ بدون شک پس از طی شدن یک دوره زمانی مشخص، عیار سناریوها

تعیین می‌شوند. (پدرام و زالی، ۱۳۹۴: ۴۸) در همین راستا؛ به متولیان و ذینفعان حوزه بیداری اسلامی در آسیای مرکزی پیشنهاد می‌گردد، در صورت مبنای عمل قرار دادن سناریوهای تحقیق حاضر، پس از بازخوردگیری، هر سه سال یک بار مورد بازنگری قرار دهند.

نتیجه‌گیری

منطقه آسیای مرکزی به واسطه اشتراکات گسترده مذهبی، قومی، فرهنگی، تاریخی و تمدنی؛ از اهمیت زیادی برای ج.ا. ایران برخوردار بوده و همواره تحولات این منطقه با منافع ملی و منطقه‌ای ایران گره خورده است. علیرغم این اهمیت، تاکنون به منظور شناخت آگاهانه و هوشمندانه آینده این منطقه حداقل در حوزه «بیداری اسلامی» هیچ پژوهشی با رویکرد آینده‌پژوهانه به عمل نیامده بود. به همین منظور؛ این تحقیق با هدف تدوین سناریوهای تحولات بیداری اسلامی و ارائه راهکارهای عملی به منظور گسترش گام به گام بیداری اسلامی در این منطقه انجام پذیرفت. در همین راستا؛ با مطالعه ادبیات موضوع و انجام مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با برخی از کارشناسان منطقه و پس از مشورت و دریافت تاییدیه از سوی اساتید راهنما و مشاور، پرسشنامه‌ای در شش محور به شرح؛ شناسایی مطلوبیت‌ها و منافع ج.ا. ایران در جهان اسلام و منطقه آسیای مرکزی - شناسایی کنشگران محلی، منطقه‌ای و بین‌المللی - شناسایی عوامل کلیدی مرتبط با تحولات آسیای مرکزی (اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، امنیتی و ژئوپلیتیک) - شناسایی پیشران‌های موثر بر تحولات منطقه - استخراج عدم قطعیت‌های منطقه - تحلیل سوات (فرصت‌ها، تهدیدات، قوت‌ها و ضعف‌های ج.ا. ایران در آسیای مرکزی) تنظیم و پس از توزیع میان جامعه نمونه (۳۲ تن از کارشناسان و خبرگان منطقه) و جمع‌آوری مورد تحلیل آماری (آمار توصیفی) قرار گرفت و با استفاده از نتایج آن، گام‌های توسعه‌ی سناریوهای تحولات بیداری اسلامی در منطقه (سناریوهای چهارگانه؛ تمدن درخشان اسلامی، راه ابریشم، قهوه ترک و بهار خزان) با استناد به رویکرد بهینه شده «شبکه جهانی کسب و کار» در نه گام انجام پذیرفت.

فهرست منابع و مآخذ

الف. فارسی

- امام خمینی(ره)، (۱۳۸۲)، صحیفه نور، تهران: دفتر حفظ و نشر آثار امام خمینی(ره)، چاپ سوم.
- آثار ترم، محمد، (۱۳۹۳)، عوامل داخلی گسترش سلفی‌گری در آسیای مرکزی، دانشگاه تهران.
- اعظمی، هادی؛ دبیری، علی‌اکبر؛ (زمستان ۱۳۹۱)، ارزیابی فرصت‌ها و چالش‌های ژئوپلیتیکی ایران در آسیای مرکزی، فصلنامه علمی- پژوهشی فضای جغرافیایی، سال دوازدهم، شماره ۴۰.
- افتخاری، اصغر؛ نادری، احسان؛ (تابستان ۱۳۹۵)، تأثیر بیداری اسلامی بر آینده نظام سیاسی عربستان، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، سال ششم، شماره دوم.
- باقری مقدم، غلامرضا، (۱۳۹۴)، آسیب‌شناسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در منطقه آسیای مرکزی، انتشارات وزارت امور خارجه.
- بهاری، مجتبی، (۱۳۹۱)، روش سناریو، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.
- بهمن، شعیب، (پاییز ۱۳۸۹)، جمهوری اسلامی ایران و آسیای مرکزی؛ ظرفیت‌های همکاری و همگرایی منطقه‌ای، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۷۱.
- بهمن، شعیب، (۱۳۹۳)، ژئوپلیتیک تشیع در آسیای مرکزی، تهران: موسسه مطالعات اندیشه سازان نور.
- بل، وندل، (۱۳۹۲)، مبانی آینده‌پژوهی: تاریخچه، اهداف و دانش، مترجمان: مصطفی تقوی و محسن محقق، تهران: انتشارات مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی.
- پدram، عبدالرحیم، (۱۳۹۳)، آینده‌پژوهی در یک نگاه، سازمان تحقیقات و مطالعات ناجا.
- پدram، عبدالرحیم؛ زالی، سلمان؛ (۱۳۹۴)، فرایند سناریونویسی در موضوعات راهبردی، تهران: موسسه افق آینده‌پژوهی راهبردی.
- رضائیان، احد؛ کاظمی، معصومه؛ (تابستان ۱۳۹۳)، تصویرپردازی و کلان تصاویر آینده سیاست جهانی؛ تصویرپردازی روشی مناسب برای شناخت آینده در جهان پیچیده، فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، سال ششم، شماره ۳.
- زمانی محجوب، حبیب، (۱۳۹۴)، اسلام در آسیای مرکزی، تهران: انتشارات زمزم هدایت، چاپ اول.
- زرگر، علیرضا، (بهار ۱۳۹۷)، واکاوی تأثیر گفتمان سیاست اسلامی امام خمینی(ره) بر روشنگری امت اسلامی، فصلنامه پژوهشنامه متین، شماره ۷۸.
- شوارتز، پیتر، (۱۳۹۰)، هنر دورنگری، مترجم: عزیز علیزاده، چاپ دوم، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.
- شمسا، برات، (۱۳۸۹)، درآمدی بر جنبش‌های اسلامی در آسیای مرکزی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- خسروی پور، بهمن؛ پورفاتح، نصیبه؛ (بهار ۱۳۹۷)، ضرورت آینده‌پژوهی در آموزش عالی کشاورزی، فصلنامه مطالعات آینده‌پژوهی و سیاستگذاری، دوره چهارم، شماره ۱۰.
- چرماک، توماس جی، (۱۳۹۴)، برنامه‌ریزی بر پایه سناریو، مترجمان: سعید خزایی، مریم وکیل‌زاده، علی راه‌نشین، اصفهان: انتشارات پارس ضیا.
- صالح‌اصفهانی، اصغر، (۱۳۹۲)، بررسی و شناخت ملی و بین‌المللی نظامی، انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.

- عبدالحسین زاده، محمد؛ لطیفی، میثم؛ (پاییز و زمستان ۱۳۹۲)، طراحی مدل مفهومی بیداری اسلامی مبتنی بر اندیشه مقام معظم رهبری (استراتژی تئوری داده‌بنیاد متنی)، دو فصلنامه مطالعات بیداری اسلامی، سال دوم، شماره ۴.
- عطایی، فرهاد؛ شیبانی، اعظم؛ (بهار و تابستان ۱۳۹۰)، زمینه‌های همکاری و رقابت ایران و روسیه در آسیای مرکزی در چارچوب ژئوپلیتیک، دو فصلنامه اوراسیای مرکزی، سال چهارم، شماره ۸.
- فوزی، یحیی؛ پایاب، بهروز، (زمستان ۱۳۹۱)، جریانات اسلام‌گرایی در آسیای مرکزی، فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام، سال اول، شماره ۴.
- فیرحی، داود، (بهار ۱۳۹۵)، آسیای میانه؛ ایران و اسلام، فصلنامه سیاست، دوره ۴۶، شماره ۱.
- فلاحی، احسان؛ بصیری، محمدعلی؛ (پاییز و زمستان ۱۳۹۶)، بررسی ریشه‌های داخلی نواقصدارگرایی در آسیای مرکزی در چارچوب الگوی نئوپاتریمونیا لیستی، دو فصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، دوره ۵، شماره ۲.
- عارف، بیژن، (زمستان ۱۳۹۵)، نقش اندیشه‌های انقلاب اسلامی ایران در بیداری اسلامی، فصلنامه سیاست، شماره ۱۲.
- گودرزی، غلامرضا، (۱۳۹۴)، پیش‌درآمدی بر آینده‌نگری الهی، قم: موسسه آینده روشن.
- گلن، جروم سی؛ گوردن، تودور جی؛ (۱۳۹۳)، دانشنامه بزرگ روش‌های آینده‌پژوهی (جلد اول)، مترجمان: مرضیه کقبادی و فرخنده ملکی‌فر، انتشارات تپسا، چاپ اول.
- گروه تحقیقاتی آینده‌بان، (فروردین ۱۳۹۶)، آینده‌پژوهی ایران ۱۳۹۶، مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری.
- محمودی، مرتضی؛ لطیف‌اف، جوری؛ (بهار ۱۳۹۴)، نقش دین اسلام در روابط بین ایران و ملت‌های آسیای مرکزی، پژوهشنامه روابط بین‌الملل، دوره هشتم، شماره ۲۹.
- موسوی‌نیا، سیدیا سر، (۱۳۹۱)، بررسی ریشه‌های اجتماعی اسلام‌گرایی در آسیای مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- مانستر، آنا؛ باسج، رابرت؛ (۱۳۹۴)، رشد افراط‌گرایی اسلامی در آسیای مرکزی و قفقاز، تهران: مرکز مطالعات فرهنگی بین‌المللی.
- مرتضوی، مصطفی، (۱۳۹۲)، بیداری اسلامی، اصفهان: نشر آرما.
- مجیدی، محمدرضا؛ باقری، یوسف؛ (بهار ۱۳۹۷)، زمینه‌های پیدایش و رشد افراطی‌گری در آسیای مرکزی: مطالعه موردی داعش، فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌الملل، شماره ۳۴.
- نوری‌تل‌زالی، مسعود؛ فلاحت‌پیشه، حشمت‌الله؛ (بهار ۱۳۹۷)، آینده اسلام سیاسی در مصر با تأکید بر جریانات اسلام‌گرا، فصلنامه مجلس و راهبرد، شماره ۹۳.
- واعظی، محمود، (۱۳۸۶)، ژئوپلیتیک بحران در آسیای مرکزی و قفقاز (بنیان‌ها و بازیگران)، تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- واعظی، سیدکمال؛ قمیان، محمد مهدی؛ وقفی، سیدحسام؛ (تابستان ۱۳۹۶)، آینده پژوهی در علوم انسانی با رویکرد مدیریت دانش؛ ملاحظات، دستاوردها و اثرات، فصلنامه مدیریت سازمان‌های دولتی، دوره پنجم، شماره ۳.
- ولایتی، علی اکبر، (۱۳۹۲)، بیداری اسلامی (ضمیمه تاریخ معاصر ایران)، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

- پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) قابل دسترسی به آدرس: <http://khamenei.ir>
- پایگاه داده جمعیت جهان و کشورها، قابل دسترسی آدرس: www.worldometers.info

ب. انگلیسی

- Seifert, Arne C, (November ۲۰۱۲), *Political Islam in Central Asia– Opponent or Democratic Partner?*, CORE Working Paper, Hamburg.
- Alexander Wolters. (۲۰۱۴), *The State and Islam in Central Asia: Administering the Religious Threat or Engaging Muslim Communities?*, [Paper prepared within the framework of sub-project D۲ (Prof. Ahrens, PFH Göttingen) of the KomPost Research Network, sponsored by the Federal Ministry of Education and Research].
- Bengston, David N. (۲۰۱۸), Principles for Thinking about the Future and Foresight Education, *World Futures Review*, Vol. ۱۰ (۳).
- Turker, Tolga, (۲۰۱۱), *Radicalization of Islam In Central Asia: Theory, Trand and Prospects*, OAKA, Cilt: ۶.
- Smith, Charlie, (۰۸ July ۲۰۱۵), *Islamic State In Central Asia: Threat Or opportunity*, Central Asia- Caucasus Analyst, BI- Weekly Briefing, VOL. ۱۷, NO. ۱۳.
- Seifert, Arne C (July ۲۰۱۶), *Preventing the “Islamic State” in Central Asia Conditions*, risks and peace policy requirements, Security Policy Working Paper, No. ۷.
- Rumer, Eugene. Sokolsky, Richard. Stronski, Paul. (January ۲۰۱۶), *U.S. Policy Toward Central Asia*, Carnegie Endowment for International Peace.
- Tiliouine, Habib, Estes, Richard J., (April ۲۰۱۶), *Central The State of Social Progress of Islamic Societies*, Springer International Publishing AG, Part of Springer Science.
- Muni, S. D. Chadha, Vivek, (۲۰۱۶), *Asian Strategic Review ۲۰۱۶*, Institute for Defence Studies and Analyses, New Delhi, Pentagon Press, First Published.
- Ghazinoory, Sepehr, Saghafi, Fatemeh & Mirzaei, Maryam, (March ۲۰۱۸), Extracting Future Business Model Orientation through Scenario Development for Developing Countries, *Journal of Futures Studies*, ۲۲ (۳).
- Rhisiart, Martin, Miller, Riel & Brooks, Simon, (October ۲۰۱۴), Learning to use the future: developing foresight capabilities through scenario processes, *Technological Forecasting & Social Change*.